ALA ZNA SPÓŁDZIELNIĘ?

EDUKACJA FORMALNA I NIEFORMALNA
W OBSZARZE **EKONOMII SPOŁECZNEJ** NA POZIOMIE SZKÓŁ PODSTAWOWYCH

RAPORT Z BADANIA DESK RESEARCH

Stowarzyszenie Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych

Ala zna spółdzielnie?

Badanie desk reserach dotyczące edukacji w zakresie ekonomii społecznej dedykowanej uczniom szkół podstawowych /gimnazjalnych

Badanie zostało przygotowane na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Poznaniu w ramach realizacji projektu „System partycypacyjnego zarządzania sferą ekonomii społecznej“ współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego."

SPIS TREŚCI

WSTĘP 2

Cel badań 3

Zakres badań 4

Metodologia 5

Wykaz skrótów 6

WYNIKI BADANIA 7

I Edukacja w dokumentach strategicznych dla rozwoju ekonomii społecznej 7

II Ekonomia społeczna w edukacji formalnej 13

III Ekonomia społeczna w edukacji nieformalnej 21

DOBRE PRAKTYKI 31

Trio to Success 31

Młody przedsiębiorca społeczny 33

Stowarzyszenie Morena 34

PODSUMOWANIE 36

Bibliografia 39

Załączniki 44

Zał. nr 3. Koncepcja programu edukacji z obszaru ekonomii społecznej – wersja wstępna 50

WSTĘP

Istotna rola, jaką edukacja odgrywa w upowszechnianiu rozwiązań społeczno-gospodarczych proponowanych przez ekonomię społeczną wynika z tego, że sama ekonomia społeczna jako zjawisko społeczno-gospodarcze wciąż jest tematem nowym. Kontakt z nią w dalszym ciągu deklarują głównie osoby, które były lub są uczestnikami projektów aktywizacyjnych, korzystały bądź korzystają z pomocy społecznej lub z zatrudnienia socjalnego. I nawet one pojęcie ekonomii społecznej odnoszą niemal wyłącznie do pomocy socjalnej i reintegracji. Z tego właśnie powodu próbom upowszechniania i promowania idei ekonomii społecznej powinny towarzyszyć działania w zakresie edukacji prowadzone zarówno w ramach edukacji zinstytucjonalizowanej (przedszkola, szkoły), jak i pozainstytucjonalnej (szkolenia, doradztwo, itp.). Oprócz działań mających na celu upowszechnianie ekonomii społecznej w zbiorowej świadomości społecznej ważne jest również rozwijanie kompetencji, zarówno zawodowych, jak i społecznych, u osób ściśle związanych z podmiotami ekonomii społecznej - chodzi tu głównie o osoby pełniące określone funkcje w tych podmiotach - członków zarządów, rad nadzorczych, komisji rewizyjnych, osób świadczących usługi adresowane do sfery ekonomii społecznej (ES). Rozwijanie tych kompetencji to również zadanie edukacji zinstytucjonalizowanej (przedszkola, szkoły), jak i pozainstytucjonalnej (szkolenia, doradztwo, itp.). Gra toczy się o dużą stawkę – a jej celem jest wychowanie nie tylko osób, które w przyszłości mogą zostać pracownikami przedsiębiorstw społecznych. Celem jest wychowanie osób, które w przyszłości zostaną odbiorcami ich usług czy interesariuszami ich działalności. Celem jest wreszcie wychowanie osób, które w przyszłości, podczas podejmowania kluczowych, a nawet mniej ważnych decyzji będą miały świadomość fundamentalnych dla ekonomii społecznej zasad: prymatu ludzi ponad zyskiem, współdziałania, solidarności. Zasady te będą użyteczne w każdej dziedzinie ich życia.

Na rezultaty edukacji z ekonomii społecznej trzeba czekać niezwykle długo, dlatego tak trudno jest opisać je jako wskaźniki w planach rozwoju czy w projektach zaplanowanych na najbliższe 4-5 lat. To praca, którą trudno będzie pochwalić się na corocznych forach, sympozjach i konferencjach. Jest to jednak praca, która musi zostać wykonana, jeżeli w ogóle w przyszłości chcemy się czymkolwiek chwalić.

Raport został przygotowany przez zespół badawczy Stowarzyszenia Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych w składzie: Anna Dranikowska, Karolina Dereżyńska, Martyna Prochowska; konsultacje merytoryczne: Marek Gruchalski, Malwina Pokrywka, Zbigniew Prałat.

CEL BADAŃ

Niniejszy raport *desk research* został przygotowany na potrzeby stworzenia kompleksowego programu edukacji formalnej i nieformalnej w obszarze ekonomii społecznej i solidarnej dla uczniów i uczennic II etapu edukacyjnego (klasy IV – VIII szkoły podstawowej). Podstawą do jego wykonania jest umowa zawarta między Regionalnym Ośrodkiem Polityki Społecznej a Stowarzyszeniem Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych zgodnie z którą, do 30 czerwca 2018 roku Zleceniobiorca – Stowarzyszenie Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych zobowiązane jest do przeprowadzenia analizy danych zastanych. Badanie to jest tylko pierwszym etapem w realizacji zadania zleconego Stowarzyszeniu przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej. Na kolejnych etapach opracowany zostanie szkic koncepcji programu nauczania, który następnie zostanie przetestowany podczas grupy fokusowej oraz spotkań konsultacyjnych. W spotkaniach zaplanowano udział: dyrektorów, nauczycieli, doradców zawodowych, a także samych zainteresowanych, czyli uczniów i ich rodziców. Produktem ostatecznym będzie końcowa wersja programu edukacji formalnej i nieformalnej dla uczniów II etapu edukacyjnego wraz ze scenariuszami lekcji oraz materiałami dydaktycznymi.

W środowisku zarówno teoretyków, jak i praktyków związanych z ekonomią społeczną rozmowy o konieczności podjęcia działań edukacyjnych dedykowanych placówkom oświatowych toczyły się już od dawna. Zarówno oddolnie, jak i odgórnie podejmowane były różnorodne inicjatywy, których celem było upowszechnianie ekonomii społecznej wśród dzieci i młodzieży szkolnej. Punktem przełomowym było niewątpliwie przyjęcie przez Radę Ministrów Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej (KPRES) w 2014 roku. KPRES jest dla sektora dokumentem strategicznym i obok wielu innych wyznacza również konkretne cele w obszarze edukacji z obszaru ekonomii społecznej. Rola, jaką powinna odgrywać edukacja z obszaru ekonomii społecznej znalazła swoje odbicie również w Regionalnych Planach Rozwoju Ekonomii Społecznej. Początkowo niezależnie, później już zgodnie z wytycznymi zawartymi w dokumentach strategicznych, działalność w obszarze edukacji podejmowały Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej, Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej, a nawet przedsiębiorstwa społeczne.

Równolegle miało miejsce inne przełomowe, tym razem dla całego systemu edukacji, wydarzenie. W 2017 rozpoczęła się reforma systemu edukacji. Od roku szkolnego 2017/2018 nie przeprowadza się rekrutacji do klas I szkół gimnazjalnych oraz klas I szkól zasadniczych. Te pierwsze zostaną wygaszone, te drugie zostały przekształcone w szkoły branżowe I stopnia. Oznacza to powrót 8-letniej szkoły podstawowej, 4-letniego liceum i 5-letniego technikum oraz utworzenie szkoły branżowej I i II stopnia. Jednocześnie zmianie uległy podstawy programowe. Wszystkie działania edukacyjne podejmowane przez instytucje ekonomii społecznej i adresowane do placówek

oświatowych muszą uwzględnić te zmiany. Ze względu na stosunkowo krótki czas, jaki upłynął od wprowadzenia reformy, zespół badawczy uznał za zasadne rozszerzenie problematyki i objęcie zadaniami badawczymi również szkół gimnazjalnych.

W związku z powyższym, główny problem badawczy sformułowany został następująco:

Jak wygląda edukacja (formalna i nieformalna) w obszarze ekonomii społecznej w szkołach podstawowych/ gimnazjalnych?

Problem odnosi się do szerokiego spektrum zagadnień, dlatego główne pytanie badawcze zostało uzupełnione o dodatkowe pytania pomocnicze:

1. Jakie miejsce zajmuje ekonomia społeczna w systemie edukacji formalnej po reformie z 2017 roku?
2. W jakich obszarach edukacji formalnej w szkołach podstawowych można zaimplementować wiedzę z zakresu ekonomii społecznej?
3. Jakie działania z zakresu edukacji nieformalnej rekomendowane są przez dokumenty strategiczne i plany działania dla rozwoju ekonomii społecznej?
4. Jakie działania z zakresu nieformalnej edukacji z ekonomii społecznej są realizowane w szkołach podstawowych/gimnazjalnych?

ZAKRES BADAŃ

W celu uzyskania możliwe najpełniejszych odpowiedzi na postawione wyżej pytania analizie poddane zostały akty prawne regulujące zakres edukacji formalnej w I i II etapie edukacyjnym oraz materiały dydaktyczne udostępnione przez Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej oraz Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej. To właśnie te jednostki są w głównej mierze odpowiedzialne za pośrednie i bezpośrednie wdrażanie rekomendacji i realizację wskaźników dotyczących działań edukacyjnych, zawartych w dokumentach strategicznych. Należy jednocześnie podkreślić, że badaniu zostały poddane wyłącznie (poza uzasadnionymi w dalszej części wyjątkami) działania dedykowane uczniom i uczennicom klas szkół podstawowych oraz szkół gimnazjalnych. W szczególności analizie zostały poddane następujące materiały:

1. Akty prawne, krajowe oraz regionalne dokumenty strategiczne (w tym m.in. załączniki do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dn. 24 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów

z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej, Regionalne Programy Rozwoju Ekonomii Społecznej);

2. Materiały dydaktyczne dostępne na stronach internetowych Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej, w tym również materiały udostępnione na prośbę zespołu badawczego: informacje o działaniach w obszarze edukacji, programy zajęć, konspekty warsztatów, prezentacje i inne materiały;

3. Materiały dydaktyczne dostępne na stronach internetowych Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej, w tym również materiały udostępnione na prośbę zespołu badawczego: informacje o prowadzonych działaniach w obszarze edukacji, konspekty warsztatów, programy zajęć, prezentacje i inne materiały;

4. Materiały udostępnione przez zleceniodawcę – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu, w tym: prezentacje, informacje o prowadzonych działaniach, konspekty zajęć;

5. Materiały udostępnione przez wybrane przedsiębiorstwa społeczne prowadzące działalność w obszarze edukacji z ekonomii społecznej;

6. Materiały własne Zleceniobiorcy opracowane podczas realizacji działań w obszarze edukacji z ekonomii społecznej.

METODOLOGIA

Do przygotowania raportu wykorzystane zostały następujące metody badawcze: analiza danych, w tym *desk research* i *case study*, indywidualne wywiady telefoniczne (IDI).

Analiza danych zastanych to rodzaj badań niereaktywnych, niewymagających interakcji badacza z respondentami. *Desk research* polega na analizie danych wtórnych, czyli takich, które już istnieją, zostały wcześniej zgromadzone i przetworzone przez agencje badawcze, instytucje publiczne (takie jak np. GUS). *Desk research* obejmuje również analizę wszelkich danych dostępnych w obiegu publicznym: prasę, książki, raporty, archiwa, Internet (www.dobrebadania.pl).

Case study to z kolei rodzaj badania, którego celem jest pogłębiona analiza i wyjaśnienie problemu dotyczącego działalności przedsiębiorstwa, firmy, instytucji itp. Podczas przygotowywania *case study* wykorzystywane są rozmaite metody badawcze: wywiady fokusowe, IDI, obserwacja uczestnicząca i nieuczestnicząca, *desk research* itp. (www.dobrebadania.pl). Obie te metody zostały uzupełnione przez indywidualne wywiady telefoniczne (IDI). Decyzja o zastosowaniu dodatkowej metody została podjęta z uwagi na niezwykle małą liczbę materiałów dostępnych w obiegu

publicznym. Badanie zostało przeprowadzone z udziałem wszystkich Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej oraz na wybranej próbie Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej, reprezentującej wszystkie województwa. Głównym celem zastosowania metody było pogłębienie zdobytej wiedzy oraz pozyskanie dodatkowych materiałów dydaktycznych. Ramowe wytyczne dotyczące sposobu przeprowadzenia wywiadu telefonicznego znajdują się w załącznikach nr 1 i 2. Zastosowana triangulacja, czyli zbieranie danych za pomocą więcej niż jednej metody, pozwoliła na zmniejszenie ryzyka błędów i zwiększenie jakości badania.

Wyniki badania zostały podzielone na trzy części. W części pierwszej analizie zostały poddane akty prawne i dokumenty strategiczne, które definiują zarówno stan zastany, jak i pożądany w działalności edukacyjnej z obszaru ekonomii społecznej. W drugiej części przeanalizowana została podstawa programowa dla II etapu edukacyjnego, definiująca możliwości i wyznaczająca ewentualne ramy nauczania ekonomii społecznej w szkole podstawowej. W części trzeciej przeanalizowane zostały materiały dotyczące działań edukacyjnych podejmowanych przez Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej i Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej. Raport zawiera dodatkowo przykłady dobrych praktyk podejmowanych w obszarze edukacji z obszaru ekonomii społecznej. Zebrane wnioski oraz rekomendacje zostały przedstawione w kończącym raport podsumowaniu. Raport uzupełniają załączniki oraz bibliografia, w której znajduje się wykaz przeanalizowanych materiałów.

Raport został przygotowany zgodnie z najlepszą wolą, wiedzą i umiejętnościami zespołu badawczego.

WYKAZ SKRÓTÓW

DES – Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej

KRPRES - Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej

KKRES – Krajowy Komitet Rozwoju Ekonomii Społecznej

MEN – Ministerstwo Edukacji Narodowej

MRPiPS – Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej

PES – Podmiot Ekonomii Społecznej

PS – Przedsiębiorstwo społeczne

ROPS – Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej

OWES – Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej

SU – Spółdzielnia Uczniowska

WTZ – Warsztat Terapii Zajęciowej

WYNIKI BADANIA

I EDUKACJA W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH DLA ROZWOJU EKONOMII SPOŁECZNEJ

KRAJOWY PROGRAM ROZWOJU EKONOMII SPOŁECZNEJ

Reguły funkcjonowania ekonomii społecznej wyznaczają różnego rodzaju dokumenty operacyjno-wdrożeniowe, ustanawiane w celu realizacji zakładanych strategii rozwoju. Z punktu widzenia edukacji szczególnie istotnym dokumentem jest Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej (dalej: KPRES) przyjęty na podstawie Uchwały Nr 164 Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 2014 r. i będący dokumentem rządowym wyznaczającym kluczowe kierunki interwencji publicznej mające służyć kształtowaniu jak najlepszych warunków dla rozwoju ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych. KPRES jest programem rozwoju w rozumieniu art. 15 ust. 4 pkt 2 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2016 r. poz. 383 z późn. zm.), ustanowionym w celu realizacji średniookresowej strategii rozwoju kraju – Strategii Rozwoju Kraju 2020 oraz Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, Strategii Rozwoju Kapitału Ludzkiego, Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego oraz innych strategii rozwoju. KPRES to program wyznaczający kluczowe kierunki interwencji publicznej mające służyć kształtowaniu jak najlepszych warunków dla rozwoju ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych. Najważniejsze cele sformułowane w KPRES są następujące: wzrost zatrudnienia, spójności społecznej oraz rozwój kapitału społecznego.

Wśród kwestii kluczowych dla rozwoju sektora ekonomii społecznej, Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej wskazuje m.in. edukację w zakresie ekonomii społecznej, rozumianą możliwie najszerzej, dedykowaną różnym grupom odbiorców (takich jak dzieci i młodzież, przedstawiciele władz, administracji publicznej, biznesu, przedsiębiorcy społeczni, itp.). Edukacja dla ekonomii społecznej to także nazwa jednego z pięciu priorytetów Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej, zgodnie z którym edukacja dzieci i młodzieży w zakresie sektora ekonomii społecznej to podstawa jego rozwoju. Do realizacji tego celu KPRES wskazuje następujące zadania:

1. przegląd podstawy programowej kształcenia ogólnego pod kątem możliwości uzupełnienia podstawy programowej o treści dotyczące ekonomii społecznej;
2. odrodzenie i rozwinięcie idei spółdzielczości uczniowskiej w szkołach;
3. wsparcie organizacji wolontariatu, praktyk i staży zawodowych w podmiotach działających w obszarze ekonomii społecznej (integracja osób kształcących się);
4. współpraca szkolnictwa zawodowego z sektorem ekonomii społecznej poprzez odbywanie obowiązkowych praktyk zawodowych w przedsiębiorstwach społecznych;
5. wspieranie świadczenia wysokiej jakości usług przez instytucje (np. akademickie biura karier);
6. wspomagające studentów w rozpoczęciu aktywności na rynku pracy w ramach przedsiębiorczości społecznej;
7. rozwój oferty uczelni w zakresie realizacji ich misji jako forum aktywności społecznej np. poprzez programy realizowane przy współpracy z organizacjami obywatelskimi;
8. włączenie tematyki przedsiębiorczości społecznej do zajęć na kierunkach ekonomicznych oraz turystycznych, a także społecznych;
9. promowanie przedsiębiorczości społecznej oraz merytoryczne i promocyjne wsparcie akademickich biur karier i inkubatorów przedsiębiorczości akademickiej, a także komercjalizacji wypracowanych na uczelniach rozwiązań i powiązań typu spin-out i spin-of. (*KPRES*, 2014)

Poza wprowadzeniem ekonomii społecznej do instytucjonalnych form edukacji, KPRES wskazuje także na istotę działań pozainstytucjonalnych w edukowaniu w zakresie ekonomii społecznej, które winny być prowadzone w oparciu o budowanie partnerstw organizacji pozarządowych i samorządów lokalnych, co stanowi warunek dotarcia do dużej liczby dzieci i młodzieży. To z kolei przełożyć się ma na rozwój kompetencji społecznych, aktywność społeczną i obywatelską dzieci i młodzieży – zwłaszcza w środowiskach zagrożonych wykluczeniem społecznym. Upowszechnianie idei ekonomii społecznej zarówno w formach edukacji zinstytucjonalizowanej (przedszkola, szkoły) jak i pozainstytucjonalnej winno odbywać się w oparciu o bieżący stan prawny a działania mające na celu ich wdrożenie winny być oparte w głównej mierze o przepisy ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z Dz.U.2016. poz. 1943 z późn. zm.) i ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 59).

Szczególnie interesującym sposobem wykorzystania ekonomii społecznej w sektorze edukacji, a jednocześnie oryginalną formą współdziałania sektora edukacji ze sferą ekonomii społecznej wskazaną przez KPRES, jest spółdzielnia uczniowska, definiowana jako instytucja wspierająca

wychowawcze funkcje szkoły. Tego typu jednostki organizacyjne w praktyce funkcjonują w Polsce od początków XX w., jednak nigdy nie doczekały się precyzyjnej regulacji prawnej. O spółdzielniach uczniowskich w aktach obowiązującego prawa stanowi jedynie art. 259 § 2 pkt 5 ustawy z dnia 16 września 1982 r. - Prawo spółdzielcze, przy okazji określenia zadań Krajowej Rady Spółdzielczej. Próby uporządkowania stanu prawnego w zakresie zasad ich tworzenia i funkcjonowania okazywały się dotychczas nieskuteczne. Niezależnie od szacunku i poparcia, jakie należą się samej idei, przeszkodą w jej propagowaniu okazuje się brak zdolności prawnej tego typu jednostek organizacyjnych, które można potraktować co najwyżej jako swoistą podkategorię umowy spółki cywilnej w rozumieniu art. 860 i nast. Kodeksu cywilnego. Spółdzielnie uczniowskie cały czas oczekują na sensowne i całościowe uregulowanie ich statusu w przepisach ustawy (*Pilich*, 2015).

Niezależnie od powyższego, toczą się obecnie (czerwiec 2018 roku) intensywne prace nad przygotowaniem i wprowadzeniem nowego (zaktualizowanego) Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej (*Ekonomia Solidarności Społecznej: Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej na lata 2014-2023, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej,* 2018). W obszarze IV planowanego dokumentu „Solidarne społeczeństwo" zakłada się wzmocnienie działań edukacyjnych (edukacja formalna i nieformalna), w tym m. in. (działanie 1.2) wspieranie działań w szkołach podstawowych i średnich popularyzujących realizację podstawy programowej z zakresu podstaw przedsiębiorczości z uwzględnieniem obszaru ekonomii społecznej i solidarnej, ze szczególnym naciskiem na leżące u jej fundamentów wartości współpracy i solidarności oraz instrumenty, które łączą działalność ekonomiczną z misją społeczną oraz wspieranie współpracy szkół zawodowych z sektorem ekonomii społecznej poprzez odbywanie praktyk zawodowych w przedsiębiorstwach społecznych, jak również uwzględnienie przedsiębiorstw społecznych we wdrażaniu kształcenia dualnego.

Regionalne Programy Rozwoju Ekonomii Społecznej

Wytyczne Regionalnych Programów Rozwoju Ekonomii Społecznej dotyczące edukacji z obszaru ekonomii społecznej w przeważającej mierze są zbieżne z rekomendacjami KPRES. W każdej z 16-stu przeanalizowanych strategii znajdują się rekomendacje działań edukacyjnych w obszarze ekonomii społecznej, chociaż należy podkreślić, że różne strategie definiują działalność edukacyjną w sposób bardzo szeroki uznając za działania edukacyjne m.in.:

- udzielanie informacji z zakresu oferty OWES;
- warsztaty i szkolenia z zakresu zakładania przedsiębiorstw społecznych dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;

- doradztwo dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;

a także działania z obszaru promocji i upowszechniania ekonomii społecznej, takie jak:

- współpraca z mediami (rozumiane jako edukowanie dziennikarzy);
- współpraca z JST i biznesem (rozumiana jako edukacja urzędników i przedstawicieli biznesu);
- przygotowywanie kampanii informacyjnych;
- działalność wydawnicza i targowa;
- animacja społeczności lokalnych.

Wszystkie te aktywności, pomimo ich niewątpliwych aspektów edukacyjnych, nie były przedmiotem szczegółowej analizy, ze względu na to, że grupy docelowe, którym zostały dedykowane nie są przedmiotem niniejszego badania.

Niezależnie od tego, w jaki sposób edukacja była definiowana, autorzy i sygnatariusze Regionalnych Programów Rozwoju Ekonomii Społecznej nie mieli wątpliwości, że jest ona jednym z centralnych obszarów stymulowania rozwoju ekonomii społecznej. Tak piszą o tym autorzy *Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej* dla województwa kujawsko – pomorskiego:

Dla rozwoju ekonomii społecznej, oprócz wielu innych czynników konieczna jest wiedza o tym, czym jest ekonomia społeczna i jakie mechanizmy nią kierują. Najskuteczniejszymi metodami do osiągnięcia tego celu jest zastosowanie narzędzi promujących i popularyzujących oraz działania edukacyjne w zakresie przedsiębiorczości społecznej na różnych etapach kształcenia.

Jeszcze bardziej stanowcza w swojej wymowie jest rekomendacja *Wieloletniego planu działań na rzecz promocji i upowszechniania ekonomii społecznej oraz rozwoju instytucji sektora ekonomii społecznej i jej otoczenia w województwie lubelskim*: „Istnieje zatem potrzeba upowszechniania eS m.in. poprzez system edukacji formalnej i pozaformalnej oraz kulturę, która jest ważnym elementem kształtowania postaw życiowych. Edukacja ma znaczącą rolę, gdyż stwarza „grunt" dla rozwoju ES. Bez edukacji szeroko rozumianej, bez wiedzy na temat przedsiębiorczości społecznej, trudno będzie wdrażać jakiekolwiek przedsięwzięcia z zakresu ekonomii społecznej. Zabraknie bowiem liderów przygotowanych do inicjowania tego typu przedsiębiorstw. Z kolei nieznajomość ekonomii społecznej wśród ogółu mieszkańców może utrudnić proces zakorzeniania jej

w środowiskach lokalnych". *Lubuska Strategia Rozwoju Ekonomii Społecznej na lata 2015 - 2020* zawiera konkretne wskaźniki ilościowe do zrealizowania w tym obszarze. Warto je przytoczyć, są to:

1) odsetek szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w woj. lubuskim, w których utworzono spółdzielnie uczniowskie pod patronatem i przy współpracy podmiotów ekonomii społecznej/ przedsiębiorstw społecznych;
2) odsetek szkół, w których prowadzona jest współpraca z podmiotami ekonomii społecznej/ przedsiębiorstwami społecznymi (*Lubuska Strategia Rozwoju Ekonomii Społecznej na lata 2015 – 2020*, 2015).

Strategie dość zgodnie wskazują również na preferowane działania z obszaru edukacji, które mogą być podejmowane przez realizatorów strategii (ROPS, OWES, PES) szeroko definiując przy tym grupę odbiorców działań. W grupie docelowej znajdują się: uczniowie szkół podstawowych, gimnazjów, szkół średnich, nauczyciele, studenci, doktoranci, środowiska akademickie. Na różnym poziomie ogólności definiowane są poszczególne zadania. Może być to np.:

- Opracowanie oraz upowszechnianie pakietów edukacyjno-informacyjnych dot. przedsiębiorczości społecznej dla młodzieży gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej.
- Wsparcie szkoleniowo-doradcze w obszarze ekonomii społecznej dla nauczycieli.
- Organizacja inicjatyw edukacyjnych z zakresu przedsiębiorczości społecznej, wykorzystujących elementy współzawodnictwa dla młodzieży kształcącej się na różnych szczeblach edukacji. (za *Regionalny Plan Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Małopolskim na lata 2014-2020).*

Możliwe są także znacznie bardziej szczegółowe zapisy, jakie uwzględniono w *Planie Rozwoju Ekonomii Społecznej dla Województwa Wielkopolskiego na lata 2013 – 2022.* Do realizacji zostały tam wskazane następujące cele:

1. Przygotowanie nauczycieli do uwzględniania tematyki ES w prowadzonych zajęciach, w tym:

    a. opracowanie podręcznika/materiałów dydaktycznych przy wykorzystaniu dotychczasowego dorobku,

    b. włączenie elementów dotyczących ekonomii społecznej w zajęć dot. przedsiębiorczości, wiedzy o społeczeństwie, religii i innych ścieżek dydaktycznych;

    c. nawiązanie współpracy z ośrodkami doskonalenia nauczycieli na terenie województwa wielkopolskiego i innymi placówkami zajmującymi się wspieraniem pracy szkoły, która służyć będzie włączenia tematyki ekonomii społecznej w zakres doskonalenia zawodowego nauczycieli;

d. nawiązanie współpracy z wydziałami pedagogicznymi na wielkopolskich uczelniach, która służyć będzie włączenia tematyki ekonomii społecznej do kształcenia nauczycieli.

2. Zachęcenie organów prowadzących oraz szkół do włączania w programy nauczania zagadnień dotyczących ES, w tym:

   a. uwzględnienie w animacji, prowadzonej przez OWES, działań kierowanych do organów prowadzących i szkół,

   b. nawiązanie współpracy z wojewódzki kuratorium oświaty;

   c. przetestowanie innowacyjnych narzędzi adresowanych do młodych ludzi (np. gier dot. ekonomii społecznej).

3. Uruchomienie atrakcyjnych dla młodzieży działań związanych z popularyzacją idei ekonomii społecznej, m.in.:

   a. uruchomienie cyklu konkursów wiedzy o ES/ pomysłu na biznesplan;

   b. upowszechnienie spółdzielni uczniowskiej jako modelu "próbnego" prowadzenia działalności gospodarczej,

4. Włączenie tematyki ekonomii społecznej do programu doradztwa zawodowo – edukacyjnego, w tym:

   a. przygotowanie i upowszechnienie wśród doradców zawodowych, pracujących w szkołach, OHP, urzędach pracy i innych instytucjach, materiałów dot. kariery zawodowej w sektorze ekonomii społecznej.

   b. nawiązanie kontaktów pomiędzy szkołami i PES w celu organizowania przygotowania zawodowego w podmiotach ekonomii społecznej dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych (techników i zasadniczych szkół zawodowych oraz w ramach kwalifikacyjnych kursów zawodowych) i dostosowywania programu kształcenia do potrzeb podmiotów ekonomii społecznej (*Regionalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Wielkopolskim na lata 2013 – 2022*).

W przeważającej większości programy zawierają nie tylko struktury celów i oczekiwanych efektów, ale też odpowiadające im wskaźniki i kwoty budżetowe przeznaczone na ich realizację. Oznacza to, że możliwości prowadzenia działań edukacyjnych w obszarze ekonomii społecznej zarówno przez Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej, jak i Ośrodki Wspierania Ekonomii Społecznej

są niezwykle duży, a większość ograniczenia mogą mieć charakter administracyjny, techniczny bądź osobowy.

II Ekonomia społeczna w edukacji formalnej

Analiza podstawy programowej

Kształcenie w ramach edukacji formalnej realizowane jest przez publiczne oraz niepubliczne szkoły i uczelnie. Do edukacji formalnej zalicza się również studia doktoranckie, a także realizowanie przez dziecko obowiązku szkolnego w systemie edukacji domowej.

Podstawowym aktem prawnym regulującym funkcjonowanie systemu oświaty w Polsce jest ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z Dz.U.2016. poz. 1943 z późn. zm.) oraz przepisy wykonawcze, zawarte w rozporządzeniach wydanych w celu realizacji postanowień ww. ustawy. Zgodnie z preambułą zawartą w ustawie, oświata w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi wspólne dobro całego społeczeństwa; kieruje się zasadami zawartymi w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także wskazaniami zawartymi w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencji o Prawach Dziecka. Nauczanie i wychowanie - respektując chrześcijański system wartości - za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki. Kształcenie i wychowanie służyć ma rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata. Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności.

Obecnie funkcjonujący system oświaty w zakresie opieki przedszkolnej obejmuje przedszkola, w tym z oddziałami integracyjnymi, przedszkola specjalne oraz inne formy wychowania przedszkolnego. Natomiast w zakresie szkół podstawowych i ponadpodstawowych istniejąca dotychczas struktura uległa zmianie na skutek przyjęcia ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 59), której przepisy w zasadniczej części weszły w życie z dniem 1 września 2017 r. Celem tychże zmian było wdrożenie nowej struktury szkolnictwa. Po wejściu w życie nowych regulacji system oświaty obejmuje:

- 8-letnią szkołę podstawową, która powstanie w miejscu dotychczasowej, 6-letniej szkoły podstawowej i 3-letniego gimnazjum,
- 4-letnie liceum ogólnokształcące- w miejsce obecnego, 3-letniego,
- 5-letnie technikum- w miejsce obecnego, 4-letniego,

- 3-letnią branżową szkołę I stopnia- w miejsce dotychczasowych, 3-letnich zasadniczych szkół zawodowych,
- 3-letnią szkołę specjalną przysposabiającą do pracy,
- 2-letnią branżową szkołę II stopnia- przeznaczoną dla absolwentów branżowej szkoły I stopnia,
- szkołę policealną.

Zmiany rozpoczęły się od roku szkolnego 2017/2018. Wówczas uczniowie kończący klasę VI szkoły podstawowej otrzymali promocję do klasy VII szkoły podstawowej. W roku szkolnym 2018/2019 ostatni rocznik dzieci klas III ukończy gimnazjum. Oznacza to, że z dniem 1 września 2019 r. w ustroju szkolnym nie będą funkcjonować gimnazja. Zmiany objęły również szkoły ponadgimnazjalne. Wprowadzenie branżowej szkoły I stopnia, w miejsce zasadniczej szkoły zawodowej miało miejsce 1 września 2017 r. Wprowadzenie branżowej szkoły II stopnia dla absolwentów branżowej szkoły I stopnia planowane jest od roku szkolnego 2020/2021. Zmiany w liceach ogólnokształcących i technikach rozpoczną się od roku szkolnego 2019/2020, a zakończą w roku szkolnym 2023/2024. Uczniowie kończący gimnazjum będą kształcić się w 3-letnich liceach ogólnokształcących i 4-letnich technikach, natomiast uczniowie kończący VIII klasę szkoły podstawowej rozpoczną naukę w 4-letnim liceum lub 5-letnim technikum. Uczniowie będą mogli także kontynuować naukę w I klasie branżowej szkoły I stopnia.

Ważnym elementem reformy było *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dn. 24 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*. Rozporządzenie określiło podstawę programową zaktualizowaną w wyniku przeprowadzonej w 2017 roku reformy. Przez podstawę programową należy rozumieć obowiązkowe zestawy celów kształcenia i treści nauczania, w tym umiejętności, opisane w formie ogólnych i szczegółowych wymagań dotyczących wiedzy i umiejętności, które powinien posiadać uczeń po zakończeniu określonego etapu edukacyjnego, oraz zadania wychowawczo – profilaktyczne szkoły, uwzględniane odpowiednio w programach wychowania przedszkolnego, programach nauczania i podczas realizacji zajęć z wychowawcą oraz umożliwiające ustalanie kryteriów ocen szkolnych i wymagań egzaminacyjnych, a także warunki i sposób realizacji tych podstaw programowych (Ustawa Prawo Oświatowe z dn. 14 grudnia 2016 r. art. 4 ust. 24). Nowa podstawa programowa obowiązuje od 1 września 2017 roku. Zgodnie z oświadczeniem MEN podstawa programowa dla szkoły podstawowej: „zawiera wszystkie potrzebne i wymagane treści w kształceniu uczniów klas VII i VIII w nowej strukturze szkoły podstawowej" (*www.men.gov.pl , 2017*). Każdy program nauczana musi uwzględnić podstawę programową, a każdy

nauczyciel musi uwzględnić w pełni te treści programowe, które zawarte są w podstawie programowej. Nie oznacza to jednak, że nie może realizować treści, które poza tę podstawę wykraczają. Zadaniem, przed jakim stanął zespół badawczy była weryfikacja, czy wśród tych treści jest wiedza z zakresu ekonomii społecznej.

Na potrzeby niniejszego Raportu przenalizowana została podstawa programowa dla szkół podstawowych zarówno dla I-szego (klasy I-III), jak i II-ego etapu edukacyjnego (klasy IV-VIII). W szczególności analizie poddano podstawę programową przedmiotu Wiedza o społeczeństwie. Dodatkowo, celem uszczegółowienia zdobytych informacji przeanalizowana została również podstawa programowa przedmiotu Podstawy przedsiębiorczości realizowanego w III-cim etapie edukacyjnym (szkoły ponadpodstawowe) oraz podstawa programowa przedmiotu wiedza o społeczeństwie obowiązująca do 2017 roku.

Wnioski są następujące: podstawa programowa nie zawiera treści nauczania, które wprost odnosiłyby się do ekonomii społecznej. Wiedzy na temat tego, czym jest ekonomia społeczna, przedsiębiorstwo społeczne, spółdzielnia socjalna czy podmioty reintegracyjne nie zdobędą uczniowie i uczennice na żadnym z analizowanych etapów edukacyjnych.

Potwierdzili to przedstawiciele Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Poznaniu w swoich uwagach do programu nauczania na III etapie edukacyjnym, proponując:

---

włączenie [do niej - red.] zapisów dotyczących ekonomii społecznej i solidarnej oraz przedsiębiorczości społecznej. Istotnym wydaje się konieczność wprowadzenia zajęć z zakresu ekonomii społecznej do programów nauczania, takich jak wiedza o społeczeństwie czy podstawy przedsiębiorczości.

(materiały ROPS Poznań)

W kontekście prowadzonych badań, warto zwrócić uwagę na przesunięcia określonych treści nauczania, jakie zaszły po zmianie podstawy programowej w przedmiotach Wiedza o społeczeństwie (II etap edukacyjny) i Podstawy przedsiębiorczości (III etap edukacyjny). Większość treści ekonomicznych została przeniesiona z WOS-u do przedmiotu podstawy przedsiębiorczości (w tym m.in. moduł Praca i przedsiębiorczość, w którym uczeń : 1) wyjaśniał na przykładach z życia własnej rodziny, miejscowości i całego kraju, w jaki sposób praca i przedsiębiorczość pomagają w zaspokajaniu potrzeb ekonomicznych; 2) przedstawia cechy i umiejętności człowieka

przedsiębiorczego; brał udział w przedsięwzięciach społecznych, które pozwalają je rozwinąć; 3) stosował w praktyce podstawowe zasady organizacji pracy (ustalenie celu, planowanie, podział zadań, harmonogram, ocena efektów)). Jednocześnie za kluczowe elementy edukacji gospodarczej uznane zostały:

- pkt 2.3.: uczeń wyjaśnia, jak funkcjonuje gospodarstwo domowe; wymienia główne źródła jego dochodów (z pracy, działalności gospodarczej, świadczeń społecznych);
- pkt 2.4.: uczeń wymienia kategorie wydatków gospodarstwa domowego, planuje jego budżet;
- pkt. 3.4.: uczeń uczestniczy w projekcie zespołowym na temat oczekiwanych kompetencji wybranych kategorii społeczno-zawodowych i ich miejsca na rynku pracy;
- pkt. 3.5.: uczeń planuje dalszą edukację, uwzględniając własne zainteresowania, zdolności i umiejętności oraz rady innych osób i sytuację na rynku pracy;
- pkt. 6.1.: uczeń: rozumie, że współtworzy samorząd gminny i wymienia zadania tego samorządu; przedstawia główne źródła przychodów i kierunki wydatków w budżecie gminy;
- pkt. 9.3.: przedstawia cele i przykłady działania samorządów zawodowych, związków zawodowych oraz organizacji społecznych skupiających młodych ludzi w Polsce;
- pkt. 9.4.: 4) wyjaśnia ideę wolontariatu i przedstawia formy działalności wolontariuszy; (*Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej…*, 2017).

Trudno tu o miejsce dla kształtowania postaw przedsiębiorczości społecznej, zwłaszcza jej gospodarczych aspektów. Sytuacja przedstawia się jednak zdecydowanie lepiej w przypadku społecznych aspektów ekonomii społecznej. Niektóre z celów kształcenia podstawy programowej szkół podstawowych zostały bowiem sformułowane w taki sposób, że mogą być dobrym punktem wyjścia do edukacji z zakresu umiejętności i postaw szczególnie promowanych w sektorze ekonomii społecznej.

Następujące cele - rozwijanie kompetencji, takich jak: kreatywność, innowacyjność i przedsiębiorczość i kształtowanie postawy otwartej wobec świata i innych ludzi, aktywności w życiu społecznym oraz odpowiedzialności za zbiorowość zostały wskazane już na poziomie ogólnych zadań edukacyjnych szkoły podstawowej (*Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej…,* 2017 r.).

Wśród zbioru celów ogólnych przedstawionych dla pierwszego etapu edukacyjnego z punktu widzenia ekonomii społecznej istotny może być blok III poświęcony Rozwojowi Społecznemu. Punkt 5-ty tego bloku brzmi następująco: „w zakresie społecznego rozwoju uczeń osiąga umiejętność tworzenia relacji, współdziałania, współpracy oraz samodzielnej organizacji pracy w małych grupach" (*Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej*…, 2017 r.).

W celach szczegółowych odnoszących się już bezpośrednio do treści nauczania pewne aktywności skorelowane z ekonomią społeczną można znaleźć w bloku poświęconym edukacji społecznej. Punkt 4-ty tego bloku stanowi, że „uczeń ocenia postępowanie swoje i innych osób odnosząc się do poznanych wartości, takich jak: godność, honor, sprawiedliwość, obowiązkowość, odpowiedzialność, przyjaźń, życzliwość, umiar, powściągliwość, pomoc, zadośćuczynienie, przepraszanie, uczciwość, wdzięczność oraz inne respektowane przez środowisko szkolne" *Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej*…, 2017 r.).

Zgodnie z *Rozporządzeniem w sprawie podstawy programowej...*: „Edukacja w klasach I–III realizowana jest w postaci kształcenia zintegrowanego. Kształcenie zintegrowane obejmuje: integrację czynnościową, metodyczną, organizacyjną i treściową. Podstawową formą organizowania pracy dziecka powinien być dzień jego wielokierunkowej aktywności, a nie klasyczna lekcja szkolna. Kształcenie zintegrowane to koncepcja wieloaspektowej aktywizacji dziecka wraz z potrzebą stałego diagnozowania jego rozwoju, wspieranie funkcji stymulujących rozwój i jednocześnie odrzucenie funkcji selektywnych". Oznacza to również, że ewentualne nauczanie elementów ekonomii społecznej powinno być na tym etapie oparte na kształtowaniu określonych postaw i kompetencji skorelowanych z podstawą programową i prowadzone w sposób zintegrowany z innymi aktywnościami edukacyjnymi.

Znacznie bardziej szczegółowe wytyczne zostały zawarte w treściach nauczania podstawy programowej II etapu edukacyjnego (klasy IV – VIII). Dotyczy to zwłaszcza podstawy programowej wspomnianego już przedmiotu Wiedza o społeczeństwie. Obok wymienionych wcześniej treści dotyczących edukacji gospodarczej, przedmiot Wiedza o społeczeństwie realizować ma szereg treści odnoszących się do edukacji społecznej, które mogą zostać skorelowane z działaniami edukacyjnymi w obszarze ekonomii społecznej. Są to:

- pkt. 6.3. Społeczność lokalna. Uczeń rozpoznaje problemy społeczne w swojej społeczności lokalnej; bierze udział w debacie klasowej dotyczącej tych problemów;
- pkt. 9.2. Udział obywateli w życiu publicznym. Uczeń przedstawia cele i formy działań organizacji pozarządowych (stowarzyszeń i fundacji) aktywnych w społeczności lokalnej i regionie; rozumie, że działalność tego typu prowadzi także do realizacji własnych potrzeb (*Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej…,* 2017 r.).

Warto podkreślić, że w obowiązująca obecnie podstawa programowa została zbudowana w oparciu o koncepcję kręgów środowiskowych. Oznacza to, że w pierwszej kolejności realizowane będą treści związane z najbliższym otoczeniem ucznia – w tym gminą i samorządem terytorialnym. Ponieważ lokalność odgrywa również niezwykle dużą rolę w ekonomii społecznej, pojawia się płaszczyzna do potencjalnej współpracy między placówkami oświatowymi a OWES-ami czy podmiotami ekonomii społecznej. Możliwość takiej współpracy, poprzez realizację niektórych treści nauczania poprzez lekcje organizowane we współpracy z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, instytucjami oferującymi poradnictwo zawodowe oraz organizacjami pozarządowymi została dopuszczona przez MEN (*Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej*…, 2017 r.). W szczegółowych wymaganiach podstawy programowej historii znajduje się natomiast odniesienie do ruchu spółdzielczego:

Uczeń: opisuje postawy społeczeństwa polskiego w stosunku do zaborców – trójlojalizm, praca organiczna, ruch spółdzielczy.

(Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej…, 2017)

Dobrym przykładem na to, w jaki sposób można połączyć te wytyczne z edukacją z ekonomii społecznej jest gra miejska Spółdzielczy Poznań, bardziej szczegółowo opisana w dalszej części Raportu (str. 30).

Treści nauczania odnoszące się do prospołecznych elementów ekonomii społecznej można odnaleźć również w podstawach programowych przedmiotu Etyka. To na przykład następujące treści zawarte w module III Człowiek wobec innych ludzi:

- pkt. 4.: uczeń wie, że należy okazywać szacunek osobom oczekującym pomocy – m.in. osobom starszym;
- pkt. 18.: uczeń: wyjaśnia zasadę solidarności i potrafi podać przykłady działań solidarnych;
- pkt. 20.: uczeń objaśnia, czym jest szacunek, przyjaźń, życzliwość, altruizm, troska, bezinteresowność, wolontariat, koleżeństwo, wdzięczność, współczucie, empatia,

zaufanie, nietykalność osobista, tolerancja, dobro wspólne, naród, pluralizm, współdziałanie, sprawiedliwość, praworządność, solidarność, patriotyzm, bohaterstwo, wolność polityczna (*Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej…*, 2017 r).

Należy jednak w tym miejscu podkreślić, że zgodnie z *Rozporządzeniem w sprawie podstawy programowej…* etyka jest przedmiotem nieobowiązkowym. Badanie przeprowadzone przez Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich w 2015 roku pokazało, że zajęcia z etyki prowadzone były w zaledwie 9% wszystkich szkół podstawowych w kraju (*Dostępność lekcji religii wyznań mniejszościowych i lekcji etyki w ramach systemu edukacji szkolnej*, 2015). Skorelowanie tych zajęć z działaniami edukacyjnymi z obszaru ekonomii społecznej może być więc utrudnione.

Jednocześnie warto rozważyć możliwość powiązania elementów ekonomii społecznej i solidarnej z treściami nauczania realizowanymi na zajęciach religii. Spółdzielczość już od XIX wieku była obecna w obszarze zainteresowań katolickiej nauki społecznej, jako jeden z elementów tzw. solidaryzmu chrześcijańskiego. Egoizmowi charakterystycznemu dla liberalizmu solidaryzm przeciwstawiał ekonomię, dla której wartościami nadrzędnymi są osoba, dobro wspólne oraz zasady etyczne obecne w życiu gospodarczym. Stąd też brało się jego zainteresowanie spółdzielczością, ponieważ to ona zapewniała możliwości rozwoju więzi międzyludzkich, solidarności wzajemnej, samopomocy. Współdziałanie, a nie współzawodnictwo miało być programem solidaryzmu służącym naprawie stosunków społecznych (Caro, 1906). Z ducha chrześcijańskiego wywodzą się również wartości spółdzielcze: samopomoc, samoodpowiedzialność, demokracja, równość, sprawiedliwość, solidarność, uczciwość i troska o innych (Piechowski, 2013). Istotny w tym kontekście wydaje się być fakt, że trwają właśnie prace nad nową podstawą programową katechezy w celu dostosowanie jej do zmian, które zaszły w polskim systemie oświaty po reformie edukacji z 2017 roku (Katolicka Agencja Informacyjna, www.ekai.pl). W obecnej podstawie programowej treści odnoszące się do ekonomii społecznej i solidarnej mogłyby pojawić się w Katechezie wyznania i rozumienia wiary w części dotyczącej kształtowania sumienia, postaw moralnych oraz samooceny. Wśród celów kształcenia z tego obszaru w Podstawie programowej zostaje wymienione m.in.: „umiejętność budowania właściwych relacji międzyludzkich; rozumie potrzebę podejmowania odpowiedzialnych wyborów" (Podstawa programowa katechezy Kościoła Katolickiego w Polsce, 2010).

Odrębnej podstawy programowej nie mają godziny wychowawcze. Niemniej nowa definicja wskazuje na konieczność powiązania zajęć z wychowawcą z celami i treściami szkolnego programu wychowawczo-profilaktycznego, a ten winien odwoływać się do zadań (o charakterze wychowawczo-profilaktycznym) wpisanych w podstawy programowe z 2012 i 2017 r. Zadania te znajdziemy przede wszystkim w części wstępnej podstawy programowej dla szkoły podstawowej. Oznacza to możliwość włączania w program zajęć wybranych zagadnień związanych z ekonomią społeczną.

KLUCZOWE KOMPETENCJE

W kontekście edukacji z obszaru ekonomii społecznej, tak formalnej, jak i nieformalnej warto pamiętać o zaleceniach Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dn. 18 2006 roku w sprawie kompetencji kluczowych, przy czym kompetencje, zgodnie z definicją Parlamentu Europejskiego należy rozumieć jako połączenie: „wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do sytuacji" (*Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*, 2006 r. z późniejszymi zmianami).

Zgodnie z tymi zaleceniami za kompetencje kluczowe uważa się te, których wszyscy potrzebują do samorealizacji i rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem, integracji społecznej i zatrudnienia. Są to kompetencje niezbędne do tego, żeby przyszli pracownicy poradzili sobie na zglobalizowanym i szybko zmieniającym się rynku pracy. Ustanowione zostało osiem kluczowych kompetencji:

1. Kompetencje w zakresie czytania i pisania;
2. Porozumiewanie się w językach obcych;
3. Kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii;
4. Kompetencje cyfrowe;
5. Kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie uczenia się;
6. Kompetencje obywatelskie;
7. Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości;
8. Kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Przynajmniej dwie z przedstawionych wyżej kompetencji: inicjatywność i przedsiębiorczość oraz kompetencje społeczne i obywatelskie są niezwykle istotne z punktu widzenia ekonomii społecznej. Na potrzebę zdobywania i wzmacniania tych kompetencji wskazuje również Europejski Program Na Rzecz Umiejętności przyjęty przez Komisję Europejską w 2016 roku. Celem programu jest kształcenie i podnoszenie ww. umiejętności Europejczyków już od najmłodszych lat. Duży nacisk położony został na promowanie umiejętności przekrojowych i lepszych metod przewidywania potrzeb na rynku pracy (*Europejski Program Na Rzecz Umiejętności*, 2016). Docelowo wdrożenie programu ma przeciwdziałać bezrobociu, biedzie i wykluczeniu społecznego. To dokładnie takie same zadnia, jakie stawia przed sobą ekonomia społeczna.

III Ekonomia społeczna w edukacji nieformalnej

Za edukację nieformalną uważa się wszystkie instytucjonalnie zorganizowane formy uczenia się (kształcenia i szkolenia), które nie są edukacją formalną. Edukacja pozaformalna prowadzona jest przez różne organizacje i zrzeszenia branżowe, korporacje, firmy szkoleniowe, organizowana jest także przez zakłady pracy dla pracowników (*Mała encyklopedia ZSK*, 2018 r.). Na potrzeby niniejszego raportu przeanalizowane zostały udostępnione przez Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej i Ośrodki Wsparcia Ekonomii materiały dydaktyczne oraz informacje na temat podejmowanych działań edukacyjnych z obszaru ekonomii społecznej w szkołach podstawowych oraz gimnazjalnych. Analiza uzupełniona została rezultatami badań IDI przeprowadzonych przez członkinie zespołu badawczego w dniach 11-18 czerwca br. Wytyczne i ramy do wywiadu telefonicznego znajdują się w załącznikach nr 1 i 2.

Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej

Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej odpowiadają za koordynację działań związanych z ekonomią społeczną na szczeblu poszczególnych województw. W każdym województwie ROPS koordynuje działania władzy publicznej w zakresie realizacji regionalnego programu rozwoju ekonomii społecznej oraz merytorycznie określa kierunki, preferencje i procedury wsparcia ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych. (*www.ekonomiaspoleczna.pl,* 2018). W całym kraju funkcjonuje 16 Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej.

Podstawę do działań edukacyjnych w obszarze ekonomii społecznej w danym województwie wyznaczają Regionalne Programy Rozwoju Ekonomii Społecznej przeanalizowane w pierwszej części niniejszego raportu. W przeważającej większości rekomendowały one podjęcie aktywnych działań edukacyjnych dedykowanych szerokiej grupie odbiorców.

Zebrane podczas analizy danych zastanych informacje na temat obecnej oferty edukacyjnej Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej pozwalają na wyciągnięcie następujących wniosków:

1. Tylko nieliczne ROPS-y decydują się na realizację działań edukacyjnych na poziomie szkół podstawowych. Zdecydowanie częściej działalność edukacyjna realizowana jest we współpracy ze szkołami średnimi i wyższymi. Te obszary działalności nie były przedmiotami niniejszego badania.

2. Przy 6 ROPS-ach w ramach działalności Regionalnych Komitetów ES funkcjonują grupy edukacyjne złożone z przedstawicieli ROPS, OWES, PES i innych interesariuszy, w tym m.in. przedstawicieli placówek oświatowych. Celem ich działania jest wypracowanie sposobów umożliwienia nabywania wiedzy i kształtowania określonych cech i umiejętności związanych z ekonomią społeczną przez osoby uczące się na różnych etapach edukacji. Pozostałe Ośrodki realizującą zadania dotyczące edukacji z obszaru ekonomii społecznej podczas prac innych grup.

3. Poszczególne Ośrodki działania edukacyjne wskazane w Regionalnych Strategiach Rozwoju Ekonomii Społecznej realizują w różny sposób kładąc nacisk na inne obszary edukacyjne. Wiele zależy od realizowanych przez nie projektów wspierających rozwój ekonomii społecznej w danym województwie.

4. W przypadku, gdy działania dedykowane szkołom podstawowym nie są realizowane teraz, to Ośrodki deklarowały chęć realizowania ich w przyszłości.

Poniżej przedstawione zostały działania i materiały edukacyjne przygotowane przez wybrane Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej.

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu

Działania edukacyjne dedykowane szkołom gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym ROPS w Opolu realizuje w ramach projektu: „Wsparcie dla opolskiego modelu promocji, upowszechniania oraz rozwoju sektora ekonomii społecznej" współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego województwa opolskiego na lata 2014 – 2020 Oś Priorytetowa VIII – Integracja Społeczna, Działanie 8.3 Wspieranie podmiotów ekonomii społecznej.

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej rusza do szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych województwa opolskiego. Jeśli chcesz, żebyśmy odwiedzili też Twoją szkołę, zgłoś się do nas!

(hasło ze strony www)

W projekcie określony został wskaźnik, który zakłada przeprowadzenie 60 godzin lekcyjnych poświęconych ekonomii społecznej w szkołach gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Według deklaracji przedstawiciela ROPS

zrealizowanych zostało już blisko 80% godzin. Najczęściej odbywają się one na lekcjach Podstawy przedsiębiorczości (szkoły ponadgimnazjalne) i lekcjach wychowawczych (szkoły gimnazjalne). Zajęcia prowadzone są w oparciu o dwa narzędzia:

1. Podręcznik: „Ekonomia społeczna. Ogarnij To!"

2. Grę edukacyjną: „Spółdzielcy"

Podręcznik – właściwie broszura – w przystępny sposób porusza podstawowe zagadnienia związane z ekonomią społeczną. Uczniowie mogą dzięki niemu dowiedzieć się m.in.: czym jest ekonomia społeczna, jakie są relacje ekonomii społecznej i polityki społecznej, czym jest przedsiębiorstwo społeczne, jakie są korzyści wytwarzane przez ekonomię społeczną, w jaki sposób można się włączyć w działania ES i gdzie szukać dodatkowych informacji. Broszura nie zawiera gotowych scenariuszów zajęć, ale może być użyteczną pomocą lekcyjną, tak dla uczniów, jak i nauczycieli. Co ważne, publikacja była konsultowana z uczniami szkół gimnazjalnych i zyskała ich aprobatę. Można ją pobrać w formacie pdf (http://panato.org/wp-content/uploads/2018/06/ksia%CC%A8zka3.pdf,2018), nieodpłatnie ze strony internetowej Serwisu Informacyjnego Podmiotów Ekonomii Społecznej Województwa Opolskiego.

Kolejnym obok publikacji narzędziem wykorzystywanym przez opolski ROPS jest gra planszowa „Spółdzielcy". Celem gry jest prezentacja procesu planowania i zakładania spółdzielni socjalnej osób fizycznych, z uwzględnieniem etapów takich jak analiza otoczenia rynkowego, możliwych lokalizacji oraz planowanego zakresu działalności, a także przygotowanie dokumentów niezbędnych do rejestracji spółdzielni. Gra składa się z dwóch części - fazy planowania oraz fazy zarządzania organizacją, w trakcie której uczestnicy podejmują decyzje operacyjne dotyczące strategii działania i rozwoju swojej spółdzielni, a także reagują na wydarzenia losowe takie jak możliwość pozyskania dodatkowych klientów, kontrole z urzędu, konflikty w zespole czy rosnące wymagania klientów.

1. GRA SPÓŁDZIELCY. ZDJ. GRY SZKOLENIOWE.BLOGSPOT.COM

2. EKONOMIA SPOŁECZNA - OGARNIJ TO! OKŁADKA

Elementem gry są także rozbudowane materiały edukacyjne, obejmujące liczącą blisko 80 stron książeczkę dotyczącą procesu zakładania i rejestracji spółdzielni socjalnej, a także komplet aktualnych dokumentów niezbędnych na wszystkich etapach rejestracji (www.gry-szkoleniowe.blogspot.com, 2018). Z uwagi na ograniczenia czasowe przedstawiciele ROPS nie grają z uczniami na lekcjach, ale zostawiają grę „Spółdzielca" do samodzielnego korzystania. Inicjatywa opolskiego ROPS-u jest dobrym przykładem grywalizacji w edukacji – skomplikowane treści (jak

spółdzielczość socjalna czy działalność podmiotów reintegracyjnych) przyswajane są dzięki grom w sposób zarówno bardziej efektywny, jak i efektowny.

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego w Katowicach

Działania edukacyjne dedykowane szkołom gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym (a po reformie – VII i VIII klasom szkoły podstawowej) ROPS Województwa Śląskiego realizuje w ramach projektu pn. „Współpraca się opłaca – koordynacja sektora ekonomii społecznej w województwie śląskim" współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. W ramach projektu w szkołach gimnazjalnych/podstawowych prowadzone były zajęcia z ekonomii społecznej. Rok 2018 jest drugim rokiem realizacji projektu – zajęcia prowadzone będą od września 2018. Zajęcia prowadzone są według nagrodzonego w konkursie konspektu lekcji o ekonomii społecznej (www.es.rops-katowice.pl).

Cykl edukacyjny adresowany jest do młodzieży szkół podstawowych uczęszczających do siódmej i ósmej klasy szkół gimnazjalnych oraz dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych woj. śląskiego.

Zwycięski scenariusz, opracowany przez Beatę Rutkowską, wyróżnia się innowacyjnym ujęciem tematu dzięki połączeniu zagadnień związanych z ekonomią społeczną z zagadnieniami z dziedziny informatyki. Uczniowie zdobywają wiedzę z zakresu ES niejako mimochodem podczas kształtowania kompetencji informatycznych, niezwykle cenionych i ujętych zarówno w zestawieniu 8 kluczowych kompetencji wskazanych przez Parlament Europejski, jak i w celach ogólnych podstawy programowej dla szkół podstawnych. Treści nauczania zawarte w scenariuszu wpisują się w podstawę programową takich przedmiotów jak: informatyka, wiedza o społeczeństwie, podstawy przedsiębiorczości. Za dodatkowy atut konspektu można uznać zastosowany w nim mechanizm grywalizacji – lekcja prowadzona jest w formie gry terenowej. Dodatkową innowacją jest odwrócenie charakteru lekcji - co oznacza, że uczniowie proszeni są o zapoznanie się określonymi materiałami przed zajęciami właściwymi. Jest to swoiste kryterium dostępu do gry, ponieważ poszczególne zadania charakteryzują się stosunkowo dużym stopniem skomplikowania. Podkreślić należy, że właściwe przeprowadzenie lekcji wymaga dość dużego zaangażowana ze strony nauczyciela (opracowanie dodatkowych quizów, zadań, kart z pytaniami, właściwe umieszczenie przy w miejscu punktów kontrolnych). Należy mieć również na uwadze wymogi techniczne – gra wymaga pięciu komputerów rozmieszczonych w różnych miejscach w szkole. Warsztat zaplanowany został na dwie godziny lekcyjne (90 minut).

Zajęcia w szkołach odbywają się na podstawie zaproszeń od samych zainteresowanych. Decyduje kolejność zgłoszeń. W ramach projektu zaplanowane jest przeprowadzenie lekcji w dziesięciu szkołach. Organizatorzy starają się, aby za każdym razem mogła korzystać inna szkoła. Zajęcia ze szkołami prowadzi trener zewnętrzny, doświadczony w zakresie edukacji z obszaru ekonomii społecznej.

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Olsztynie

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej nie prowadzi warsztatów i zajęć lekcyjnych z zakresu ekonomii społecznej w szkołach podstawowych. Warta odnotowania jest inna realizowana przezeń inicjatywa. To konkurs „Szkoła Przyjazna Ekonomii Społecznej". Jego celem jest m.in. zaangażowanie szkół z regionu Warmii i Mazur do współpracy na rzecz rozwoju przedsiębiorczości społecznej oraz sektora ekonomii społecznej w województwie warmińsko – mazurskim. Komisja konkursowa ocenia m.in. to czy w zgłoszonych do nagrody szkołach propaguje się postawy prospołeczne, czy szkoła współpracuje z podmiotami wspierającymi ekonomię społeczną, w jakim zakresie uczniowie szkoły angażują się w inicjatywy prospołeczne, gospodarcze, działania wolontariacie, przedsiębiorcze, czy w szkole organizowane są zajęcia z ekonomii społecznej, czy szkoła bierze udział w wizytach studyjnych bądź czy działa tam spółdzielnia uczniowska (http://www.es.warmia.mazury.pl/najnowsze/332-aktualnosci-4/899-rozstrzygniecie-koknkursu-ekonomii-spolecznej-na-warmii-i-mazurach 2018). Tegorocznym zwycięzcą konkursu został Zespół Szkół nr 5 im. Karola Brzostkowskiego w Ełku, wśród wyróżnionych znalazły się również szkoły podstawowe.

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej podejmuje rozliczne aktywności związane z edukacją w zakresie ekonomii społecznej. Należą do nich m.in.: warsztaty w szkołach, spotkania filmowe czy inicjatywy związane z opracowaniem konspektów lekcji dotyczących przedsiębiorczości społecznej i poradnika dotyczącego możliwości powołania w szkołach spółdzielczości uczniowskiej. Ośrodek odpowiada ponadto za koordynację prac działającej w ramach Regionalnego Komitetu Rozwoju ES grupy edukacyjnej skupiającej przedstawicieli ROPS Poznań, OWES-ów, przedsiębiorstw społecznych, placówek oświatowych i innych organizacji zainteresowanych działalnością na rzecz upowszechniania zagadnień z obszaru ekonomii społecznej w edukacji.

Spotkania filmowe

Spotkania filmowe organizowane są do dwóch lat w ramach projektu „Koordynacja rozwoju ekonomii społecznej w województwie wielkopolskim" na terenie subregionu konińskiego (m.in. Koło, Konin, Słupca). Partnerem wydarzenia jest Stowarzyszenie Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych prowadzące OWES na terenie subregionu konińskiego.

W spotkaniach każdorazowo bierze udział od 200 do 400 uczniów szkół podstawowych oraz uczestników Warsztatów Terapii Zajęciowej. Prezentowane filmy (m.in. *Chce się żyć, Na linii wzroku, Cudowny chłopak, Boisko bezdomnych*) są punktem wyjścia do dyskusji, która odbywa się po zakończeniu seansu. W dyskusji biorą udział przedstawiciele przedsiębiorstw społecznych oraz podmiotów ekonomii społecznej, w rozmowę angażowani są również sami widzowie.

Konspekt zajęć lekcyjnych „Przedsiębiorczość społeczna"

Program opracowany został przez Fundację im. Królowej Polski św. Jadwigi, prowadzącej Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej w subregionie kaliskim.

Program zawiera szerokie spektrum zagadnień związanych z ekonomią społeczną: od wykluczenia społecznego, poprzez rolę, jaką odgrywa ekonomia społeczna w UE, podmioty reintegracyjne, spółdzielnie socjalne i podmioty ekonomii społecznej (stowarzyszenia i fundacje), aż po sytuację osób z niepełnosprawnościami i możliwe ścieżki kariery w ES. Cele zajęć korelują z podstawami programowymi przedmiotu „podstawy przedsiębiorczości" realizowanego na IV etapie edukacyjnym (szkoły ponadgimnazjalne, obecnie ponadpodstawowe).

Trafna i nadal aktualna, również po reformie oświaty z 2017 roku i zmianie podstawy programowej, jest diagnoza postawiona przez zespół badawczy: „obecna podstawa programowa nigdzie wprost nie posługuje się pojęciem ekonomii społecznej, nie są wymieniane też żadne z kluczowych podmiotów, jak spółdzielnia socjalna, przedsiębiorstwo społeczne, fundacja, stowarzyszenie" (*www.wielkopolskaes.pl*, 2018). W kontekście dostępnych danych można przyjąć, że materiały opracowane przez zespół badawczy Fundacji są jedyną całościową propozycją programową zajęć z ekonomii społecznej, która po ewentualnej modyfikacji w związku ze zmianą podstaw programowych z powodzeniem może być wykorzystywana w szkołach ponadpodstawowych. Program pozostaje również ważnym punktem odniesienia dla planowanego programu edukacji dla klas VII i VIII szkół podstawowych. Program opracowany przez Fundację został również przetestowany przez nauczycieli, a otrzymane wiadomości zwrotne były pozytywne.

Za jego atuty należy uznać zwłaszcza: skorelowanie celów poszczególnych zajęć z konkretnymi zapisami ówczesnej podstawy programowej, szczegółowo rozpisane scenariusze lekcyjne oraz materiały dla nauczycieli. Głównym wyzwaniem w odniesieniu do opracowanego programu pozostaje opracowanie skutecznej strategii upowszechniania go wśród placówek oświatowych/nauczycieli przedmiotu.

Poradnik i scenariusze lekcji dotyczących zakładania spółdzielni uczniowskiej w szkole podstawowej

Materiały opracowane na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Poznaniu przez Fundację Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej (FRSU). Celem poradnika jest przedstawienie dyrektorom szkół i placówek oświatowo-wychowawczych korzyści płynących z założenia w szkole spółdzielni uczniowskich. Jego uzupełnieniem są scenariusze lekcji, dzięki którym zarówno

nauczyciele, jak i uczniowie mogą poznać zasady funkcjonowania spółdzielni uczniowskiej, a także zdecydować czy to rozwiązanie jest odpowiednim rozwiązaniem dla ich szkoły/klasy. Wśród ośmiu omówionych tematów są te odnoszące się do wartości spółdzielczych, jak temat: *Spółdzielnia uczniowska – jakie wartości promuje, czego uczy?*, ale też do aspektów bardzo praktycznych, jak temat: *Spółdzielnia uczniowska krok po kroku* czy *Wprowadzenie do księgowości spółdzielni uczniowskiej*. Za atuty publikacji uznać można wysoką wartość merytoryczną (FRSU to eksperci w zakresie spółdzielczości uczniowskiej) oraz zbiór *case studies* w postaci opisów już działających spółdzielni uczniowskich. Wyzwaniem, które opóźnia upowszechnienie tego rozwiązanie pozostaje jednak wskazana już w rozdziale „Analiza dokumentów strategicznych" konieczność uporządkowania sytuacji prawnej spółdzielni uczniowskich.

Warto również wspomnieć o inicjatywie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Świętokrzyskiego. Osoby młode do ekonomii społecznej zachęca tam specjalny komiks: „Nowe możliwości". Jego bohaterowie to absolwenci, którzy nie do końca odnajdują się w swoich zawodach. Spółdzielnia socjalna okazuje się być dla nich idealnym rozwiązaniem.

OŚRODKI WSPARCIA EKONOMII SPOŁECZNEJ

Działania edukacyjne z obszaru ekonomii społecznej na poziomie szkół podstawowych prowadzą również Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej – podmioty lub partnerstwa posiadające akredytację, świadczące komplementarnie pakiet usług wsparcia ekonomii społecznej wskazany w KPRES. W tym pakiecie usług poczesne miejsce zajmuje Edukacja dla ekonomii społecznej (Priorytet V). OWES-y zostały wskazane jako realizatorzy celów zawartych w Regionalnych Programach Rozwoju Ekonomii Społecznej, do prowadzenia działalności edukacyjnej zobowiązują je również Standardy Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej, w których mowa jest m.in. o konieczności: „zwiększenia partycypacji społecznej w zakresie ekonomii społecznej, co powinno odbywać się m. in. poprzez działania animacyjne, edukacyjne i integracyjne" (Standardy Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej, 2014).

Z przeprowadzonej analizy informacji i materiałów udostępnionych przez Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej wyciągnąć można następujące wnioski:

1. Poszczególne OWES-y, podobnie jak ROPS-y w szeroki i różnorodny sposób realizują rekomendacje KPRES oraz *Regionalnych Programów Rozwoju Ekonomii Społecznej* koncentrując się na różnych działaniach edukacyjnych.

2. Działania te najczęściej przybierają charakter współpracy z uczelniami wyższymi lub szkołami ponadpodstawowymi.

3. Nieliczne Ośrodki współpracują ze szkołami podstawowymi. Współpraca ta ma najczęściej charakter sporadyczny i odbywa się na zaproszenie samych szkół.

4. Podczas współpracy OWES-y wykorzystują różnorodne narzędzia: pogadanki, dyskusje, warsztaty, gry symulacyjne, filmy, konkursy, prezentacje, broszury a nawet komiksy. Prezentowane przykłady dobrych praktyk mocno osadzone są w środowiskach lokalnych.

5. Realizacja działań edukacyjnych dedykowanych szkołom podstawowym w przeważającej mierze uzależniona jest od zapisów w projektach.

Poniżej przedstawione zostały działania i materiały edukacyjne przygotowane przez wybrane Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej:

Cykliczne spotkania edukacyjne z uczniami szkół podstawowych prowadzi OWES z Zielonej Góry. Program spotkań obejmuje m.in.: analizę działalności spółdzielni uczniowskiej działającej w Szkole Podstawowej w Nowej Soli, planowanie przedsięwzięcia biznesowego, dyskusję na temat tego czym jest ekonomia społeczna czy możliwościom rozwoju zawodowego i osobistego w sektorze ekonomii społecznej. Swoimi doświadczeniami dzielą się z uczniami również przedstawiciele lokalnych podmiotów ekonomii społecznej. Równolegle odbywają się spotkania z przedstawicielami szkół, jednostek samorządu terytorialnego dotyczących możliwej stałej współpracy szkół z OWES.

Regularne zajęcia w szkołach prowadzą również OWES-y z województwa warmińsko–mazurskiego – zobowiązują ich do tego wskaźniki projektowe. Od 2016 roku spotkania edukacyjne organizuje w trzydziestu szkołach rocznie Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej w Elblągu (szkoły gimnazjalne, ponadgimnazjalne i ośrodki szkolno-wychowawcze), blisko dwieście godzin warsztatów z przedsiębiorczości społecznej przeprowadził w ciągu ostatnich dwóch lat OWES w Nidzicy. Oznacza to zazwyczaj cztery godziny warsztatów na jedną klasę: godzina teorii i trzy godziny praktycznych zajęć symulacyjnych.

Działania edukacyjne dedykowane uczniom i uczennicom prowadzą również wybrane Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej w województwie wielkopolskim. Część tych działań realizowanych we współpracy z Regionalnym Ośrodkiem Polityki Społecznej w Poznaniu (patrz rozdział: ROPS), część realizowanych przez Ośrodki samodzielnie. Przeważająca większość deklaruje prowadzenie zajęć z ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej w szkołach. Korzystają przy tym z rozmaitych narzędzi: ciekawą propozycją Wielkopolskiego Centrum Ekonomii Solidarności prowadzonego przez Fundację Pomocy Wzajemnej Barka jest konkurs dla młodzieży o ekonomii społecznej. Konkurs dedykowany jest uczniom i uczennicom klas VI – VII szkół podstawowych oraz uczniom szkół gimnazjalnych. Głównym zadaniem konkursowym jest przygotowanie przez 5-cio osobowy zespół uczniów krótkich filmów o podmiotach ekonomii społecznej. Na kolejnym etapie konkursu wybrane zespoły będą przygotowywać koncepcję funkcjonowania spółdzielni uczniowskiej. Dla zwycięskiego zespołu przewidziana jest nagroda w wysokości 10 tys. złotych (www.wces.eu, 2018) Poznański OWES przeprowadził również pierwszą Grę Miejską o ekonomii społecznej. Uczestnicy wydarzenia mieli możliwość: „odwiedzenia poznańskich przedsiębiorstw społecznych oraz organizacji pozarządowych, dotknięcia historii w miejscach związanych z ideami pracy organicznej i zmierzenia się z zagadkami”(www.wces.eu). Gry w swoich działaniach edukacyjnych wykorzystuje również Wielkopolski Ośrodek Ekonomii Społecznej prowadzony przez Stowarzyszenie Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych. Jedną z nich jest gra miejska „Spółdzielczy Poznań”, w której połączone zostały zagadnienia z zakresu historii regionalnej (ruch spółdzielczy w Poznaniu) z zagadnieniami z ekonomii społecznej. Gra ma charakter *questu*, co oznacza, że można z niej korzystać również samodzielnie. Można ją pobrać nieodpłatnie ze strony internetowej Ośrodka: www.woes.pl. Inne działania

edukacyjne Stowarzyszenia Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych zrealizowane w ramach projektu edukacyjnego *Trio to Success* zostały przedstawione w części poświęconej Dobrym Praktykom.

Ciekawy sposób prowadzenia warsztatów edukacyjnych z obszaru ekonomii społecznej proponuje OWES „Dobra Robota" z województwa pomorskiego. Podczas warsztatów wykorzystywane są techniki kreatywnego myślenia – Odyseja Umysłu. Idea Odysei Umysłu polega na nauce „dzieci i młodzież kreatywnego i krytycznego myślenia, angażując grupy uczestników w proces twórczego rozwiązywania problemów rozbieżnych – czyli takich, które rozwiązać można na wiele sposobów" (www.odyseja.org). Podczas warsztatów z ekonomii społecznej uczniowie uczą się m.in. tworzyć persony i mapy empatii osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, wykorzystują techniki *design thinking*, tworzą makiety i prototypy dla swoich pomysłów, a nawet przygotowują się do *pitchingu* – prezentacji w przekonujący sposób przedstawiającej mocne strony przygotowanych przez nich rozwiązań wykorzystywanej bardzo często i chętnie podczas konkursów start-upowych. Warsztaty w bardzo przekonujący sposób łączą elementy społecznej z kompetencjami z zakresu przedsiębiorczości, marketingu, a nawet autoprezentacji.

DOBRE PRAKTYKI

TRIO TO SUCCESS

Trio to Success to nazwa projektu realizowany przez Stowarzyszenie Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych we współpracy z Centrum Doradztwa Zawodowego dla Młodzieży, Stowarzyszeniem Cometa Formazione oraz Poradnią Psychologiczno – Pedagogiczną r. wileńskiego w ramach programu Erasmus +. Głównym celem projektu było podniesienie jakości kształcenia zawodowego poprzez wzmocnienie trzech kluczowych dla niego obszarów: poradnictwa i doradztwa zawodowego, metod nauczania opartych na pracy i aktywnych metod nauczania przedsiębiorczości i przedsiębiorczości społecznej. Cel ten został osiągnięty m.in. poprzez stworzenie narzędzi wspierających interesariuszy w procesie wzmacniania i podnoszenia jakości kształcenia zawodowego. Te narzędzia to 4 publikacje: *Zbiór scenariuszy dla doradców zawodowych oraz osób pracujących z młodzieżą*, *Nauczanie oparte na pracy: zbiór dobrych praktyk*; *Kształcenie postaw przedsiębiorczych – przewodnik* oraz *Modele ścieżek wsparcia młodych osób w systemie kształcenia i edukacji zawodowej*. Beneficjentami ostatecznymi projektu byli uczniowie i uczennice szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych (obecnie klasy VI – VIII szkoły podstawowej, uczniowie i uczennice szkół ponadpodstawowych).

Największym atutem projektu było spotkanie się i współpraca przedstawicieli środowisk, na co dzień funkcjonujących osobno: doradców zawodowych, psychologów, pedagogów oraz animatorów i specjalistów ds. ekonomii społecznej. Wspólnie pracowali oni nad realizacją założonego

celu głównego: poprawy jakości kształcenia zawodowego. Warto dodać, że jednym z celów szczegółowych było wyposażenie uczniów w kompetencje również z przedsiębiorczości społecznej. Współpraca ta przyniosła bardzo dobre rezultaty w postaci wysokiej jakości opracowanych publikacji. Cieszyły się one bardzo dużym zainteresowaniem wśród doradców zawodowych, nauczycieli, pedagogów i innych osób pracujących z młodzieżą. Dwie z publikacji: S*cenariusze zajęć dla doradców zawodowych i osób pracujących z młodzieżą* oraz *Przewodnik po kształceniu postaw przedsiębiorczych* z uwagi na dużą popularność doczekały się dodatkowych dodruków. Pierwsza proponowała szereg scenariuszy lekcyjnych pomocnych w nauce takich kompetencji miękkich, jak: umiejętność pracy w zespole, samopoznanie, kreatywność czy komunikacja. Podręcznik zawierał z kolei propozycje metod nauczania wybranych elementów składających się postawę przedsiębiorczą. Te elementy to m.in.: kreatywność, wiedza z zakresu ekonomii i prawa oraz zdolność uczenia się, zdolności przywódcze, krytyczne myślenie, etc. proponowane metody natomiast bazują na doświadczeniach partnerów i są to m.in.: debaty oksfordzkie, gry (planszowe, terenowe i komputerowe), spółdzielnia uczniowska, minifirma i design thinking.

Niezwykle dużą rolę w upowszechnianiu materiałów wśród placówek oświatowych i centrów doradztwa zawodowego odegrał partner projektu – Centrum Doradztwa Zawodowego – instytucja rozpoznawana i obdarzona zaufaniem innych placówek oświatowych.

W ramach upowszechniania rezultatów projektu wydany został specjalny numer Magazynu Spółdzielczego (SOC) w całości poświęconego edukacji z obszaru ekonomii społecznej. W numerze znalazły się m.in. informacje o tym, jak założyć spółdzielnię uczniowską. Na korzyści płynące z działalności takiej spółdzielni wskazywała prezeska Spółdzielni uczniowskiej „Nie ma Lipy". O tym, jak

założyć Spółdzielnię uczniowską informowała również specjalna infografika. Wszystkie materiały można pobrać ze strony internetowej www.spoldzielnie.org/edukacja

3. JAK ZAŁOŻYĆ SU – INFOGRAFIKA

MŁODY PRZEDSIĘBIORCA SPOŁECZNY

Młody Przedsiębiorca Społeczny to tytuł projektu zrealizowanego przez Fundację Jump w 2014 roku, która prowadziła szkolenia dla wrocławskich edukatorów z zakresu ekonomii społecznej i praktycznych metod jej nauczania. Projekt składał się z trzech etapów. Podczas pierwszego z nich przeprowadzono warsztaty dla edukatorów, czyli nauczycieli i innych osób pracujących z młodzieżą w obszarze edukacji nieformalnej, w tym członków i pracowników organizacji pozarządowych. Podczas tego etapu zostały wypracowane metody i praktyczne narzędzia nauczania ekonomii społecznej na różnych etapach edukacji – od szkół podstawowych po szkoły wyższe. Rezultatem tych prac były między innymi gotowe scenariusze lekcji/zajęć, które z kolei zostały przetestowane podczas drugiego etapu projektu w wybranych szkołach. Podczas przeprowadzonych dla dzieci i młodzieży warsztatów poruszone zostały takie zagadnienia, jak kooperatyzm, demokratyczne zarządzanie czy gospodarka oparta na współdzieleniu. Produktem ostatecznym była publikacja dydaktyczna, w której znalazły się wszystkie opracowane wcześniej przez praktyków materiały. Można ją pobrać nieodpłatnie na stronie internetowej Spółdzielni Socjalnej PANATO.

Publikacja zawiera sześć scenariuszy lekcyjnych, w których nacisk został położony przede wszystkim na prozatrudnieniowy charakter ekonomii społecznej. Wśród zaproponowanych pomysłów wyróżniały się przede wszystkim: Szkolny Ogródek – pomysł na połączenie zajęć dot. zdrowego odżywania z ekonomią społeczną czy ciekawe koncepcje spółdzielni uczniowskich, jak Szkolna Spółdzielnia Wydawnicza czy spółdzielnia prowadząca szkolny punkt ksero.

4. MŁODY PRZEDSIĘBIORCA SPOŁECZNY. OKŁADKA

Największym atutem projektu okazał się partycypacyjny charakter prac - w opracowywanie materiałów zaangażowani byli nauczyciele i edukatorzy z różnych środowisk. Kluczowa dla powodzenia projektu – zwłaszcza na jego wstępnym etapie – okazała się współpraca z Dolnośląskim Kuratorium Oświaty.

STOWARZYSZENIE MORENA

Stowarzyszenie udziela wsparcia młodym aktywnym osobom, liderom młodzieżowym poprzez szkolenia, regranting oraz dostarczanie informacji. Celem jego działalności jest aktywizacja młodzieży do czynnego udziału w decydowaniu o sprawach dla niej ważnych. Od początku swojej działalności Stowarzyszenie zorganizowało szereg mniejszych i większych projektów dedykowanych osobom młodym. Warto spośród nich wymienić:

- Zajęcia i warsztaty w szkołach i w siedzibie Stowarzyszenia. Organizowane zajęcia obejmowały takiej tematy jak: instytucje europejskie, programy unijne, zarządzanie projektami, wolontariat czy właśnie edukacja z obszaru ekonomii społecznej;
- Wsparcie przy tworzeniu spółdzielni uczniowskich (blisko 20 założonych SU);
- Prowadzenie Pomorskiej Szkoły Liderów Młodzieżowych (i wzmacnianie kompetencji zawodowych i społecznych);
- Stworzenie innowacyjnego modelu dostosowania działań szkoleniowych i kształcenia zawodowego w ramach edukacji formalnej i nieformalnej do potrzeb rynku pracy.
- Stworzenie systemu grantów na mini projekty społeczne dla kilkuosobowych grup młodzieży;
- Stworzenie systemu nagradzania młodzieży za aktywność pozalekcyjną.

W 2013 roku Stowarzyszenie otrzymało nagrodę im. Lecha Bądkowskiego dla najlepszej organizacji pozarządowej 2013 r. w Trójmieście. Morenę uhonorowano za wdrażanie innowacyjnych modeli wsparcia młodzieży i organizacji młodzieżowych oraz stworzenie największej w Europie regionalnej sieci informacji młodzieżowej – EuroDesk Pomorze (https://europa.eu)

Z punktu widzenia niniejszego Raportu szczególnie interesujący jest realizowany przez Stowarzyszenie Konkurs na utworzenie Spółdzielni Uczniowskiej. Konkurs składa się trzech etapów:

I Konkurs na pomysł biznesowy spółdzielni uczniowskiej;

II Konkurs na biznesplan spółdzielni uczniowskiej;

III Start-up: realizacja pomysłu na spółdzielnię uczniowską i konkurs na najlepszą SU (www.spoldzielnieuczniowskie.pl)

Taka konstrukcja konkursu upodabnia go do prezentacji pomysłów start-upowych (prezentacja pomysłu - pitching, biznesplan, realizacja), obecna na każdym etapie grywalizacja pozytywnie przekłada się na motywację i chęć działania. Uroczysta oprawa gali podsumowującej konkurs dodaje mu rangi i prestiżu w oczach młodych ludzi. Konkurs dedykowany jest zarówno uczniom szkół podstawowych, jak i średnich. Atutem jest również prosta, przejrzysta i komunikatywna strona internetowa, bardzo dobre rozpoznanie grupy docelowej oraz umiejętność komunikowania się z tą właśnie grupą.

Na chwilę składania raportu (30 czerwca 2018 r.) rozpoczynał się III etap konkursu. Zakwalifikowało się do niego 28 grup inicjatywnych.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza danych zastanych pozwala na wyciągnięcie następujących wniosków:

1. Ekonomia społeczna nie jest bezpośrednio obecna w podstawie programowej dla szkół podstawowych.
2. Podstawa programowa zawiera jednak cele i treści nauczania, które mogą zostać skorelowane z określonymi zagadnieniami z obszaru ekonomii społecznej. Treści te pojawiają się głównie w obszarze kształcenia postaw i zdobywania określonych kompetencji.
3. Znacznie trudniejsze będzie przekazanie treści dotyczących wymiaru przedsiębiorczego i prozatrudnieniowego ekonomii społecznej z uwagi na ograniczenie zagadnień związanych z gospodarką w podstawie programowej dla szkół podstawowych.
4. Dokumenty strategiczne wyznaczające kierunki rozwoju ekonomii społecznej w Polsce zawierają szereg rekomendacji z zakresu edukacji w obszarze ekonomii społecznej i wymieniają różnorodne aktywności, które mogą być podejmowane przez Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej oraz Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej.
5. Działania edukacyjne w obszarze ekonomii społecznej na poziomie szkół podstawowych prowadzone są jednak w ograniczonym zakresie. ROPS-y i OWES-y dużo chętniej nawiązują współpracę ze szkołami ponadpodstawowymi (ponadgimnazjalnymi) oraz z uczelniami wyższymi.
6. Działania edukacyjne dla szkół podstawowych prowadzone są najczęściej nieregularnie, a nierzadko sporadycznie. Wyjątek stanowią te ROPS-y i OWES-y, które w realizowanych przez siebie projektach posiadają zadania edukacyjne w sposób ilościowy opisane we wskaźnikach.
7. Nie ma jednej, spójnej propozycji programu nauczania ekonomii społecznej dla szkół podstawowych. Poszczególne jednostki posługują się własnymi, opracowanymi niejako na potrzeby chwili konspektami.
8. Niewielka jest również liczba materiałów dydaktycznych dedykowanych uczniom szkół podstawowych. A trzeba pamiętać, że jest to grupa bardzo wymagająca, która potrzebuje idealnie dopasowanych narzędzi naukowych;
9. Pozytywnie można natomiast ocenić różnorodność podejmowanych inicjatyw i różnorodność narzędzi wykorzystywanych przez ROPS-y i OWES-y podczas realizacji działań edukacyjnych.

10. Za duże wyzwanie można również uznać działania związane z upowszechnieniem już opracowanych/ opracowanych w przyszłości materiałów. Trudno je znaleźć, a nierzadko są one w ogóle niedostępne.
11. Formy pracy wykorzystywane podczas edukacji z obszaru ekonomii społecznej, jakimi są spółdzielnie uczniowskie (SU) wymagają uregulowania prawnego.

W związku z tym rekomenduje się, co następuje:

Uregulowanie formy działania spółdzielni uczniowskich

Badanie wykazało, że SU mogą być dobrym narzędziem wspierającym edukację zarówno w zakresie umiejętności zawodowych, jak i kompetencji miękkich, a także przedsiębiorczości. Na przeszkodzie w popularyzacji tego rozwiązania stoi jednak brak rozwiązań formalno-prawnych dedykowanych spółdzielniom uczniowskim. **Rekomenduje się ustawowe uregulowanie formy działania spółdzielni uczniowskich.** Pozwoli to rozstrzygnąć rozliczne niejasności związane z ich funkcjonowaniem. Takie próby były podejmowane wielokrotnie. Ostatni projekt ustawy został złożony w 2010 roku. Projekt regulował kwestie dotyczące zakładania, organizacji i działalności spółdzielni uczniowskich oraz sprawowania nad nimi nadzoru. Zmierzał też do tego, aby spółdzielnie uczniowskie uzyskały ułomną osobowość prawną (obecnie funkcjonują one jako organizacje przyszkolne) i w ten sposób stały się podmiotami autonomicznymi. Wśród propozycji było m.in. prowadzenie przez SU działalności gospodarczej i nadanie im statusu organizacji pożytku publicznego. W opinii autorów projektu miało to zwiększyć możliwości działania SU i w konsekwencji zachęcić kolejne szkoły do ich zakładania. Idea ta jest zbieżna z założeniami Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej, zgodnie z którym do 2020 roku spółdzielnie uczniowskie i inne formy działalności kooperatywnej mają działać w przynajmniej 10% szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Niestety, Sejm VI kadencji zdecydował wówczas o jego odrzuceniu, wskazując, że regulacja ta powinna zostać włączona do projektu ustawy Prawo spółdzielcze w części szczegółowej. Niestety, żadne z proponowanych rozwiązań nie zostało ostatecznie zaakceptowane przez większość sejmową.

Elementy przedsiębiorczości społecznej w podstawie programowej

Przedsiębiorczość społeczna to rodzaj działalności gospodarczej łączącej ze sobą cele gospodarcze i ekonomiczne. Edukacja z zakresu przedsiębiorczości społecznej służy nie tylko

rozwijaniu umiejętności niezbędnych do podejmowania aktywności w podmiotach ekonomii społecznej (spółdzielniach socjalnych, organizacjach pozarządowych, spółkach non-profit), ale też pomaga kształtować wrażliwość społeczną wobec osób zagrożonych wykluczeniem społecznym kładąc nacisk na działania integracyjne, inkluzywne i prozatrudnieniowe. Rekomendujemy podjęcie współpracy ponadsektorowej (przedstawicieli placówek oświatowych, praktyków sektora ekonomii społecznej, reprezentantów instytucji publicznych i organizacji pozarządowych) na rzecz włączenia elementów przedsiębiorczości społecznej w podstawę programową, np. poprzez powołanie grup roboczych. Warto podkreślić, że działania takie podejmowane są w skali lokalnej. Przykładem może być grupa ds. edukacji działająca w ramach Regionalnego Komitetu Rozwoju ES przy Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej w Poznaniu, w skład której wchodzą przedstawiciele jednostek samorządu terytorialnego, placówek oświatowych, przedsiębiorstw społecznych i ośrodków wspierania ekonomii społecznej.

Rozwój umiejętności z zakresu przedsiębiorczości i przedsiębiorczości społecznej

Przedmiot podstawy przedsiębiorczości jest obowiązkowy w szkołach ponadpodstawowych. Realizowany jest on jednak w wymiarze zaledwie 60 godzin. Według ekspertów i pracodawców jest to czas zdecydowanie za krótki na to, by uczeń mógł nabyć podstawowe kompetencje z zakresu przedsiębiorczości (w tym: zdolności przywódcze i umiejętność planowania, zdolność do współpracy, komunikatywność i umiejętności społeczne, umiejętność zarządzenia ryzykiem, wiedzę z zakresu ekonomii i prawa, kreatywność i innowacyjność). Dodatkowym problemem pozostaje przewaga wiedzy teoretycznej nad praktyczną. W celu wzmocnienia kompetencji uczniów w tym obszarze rekomendujemy:

- wykorzystanie innowacyjnych metod nauczania przedsiębiorczości. Dobrym rozwiązaniem są opisane już wcześniej spółdzielnie uczniowskie. Inne, równie interesujące to: mini-przedsiębiorstwo, debaty oksfordzkie, gry miejskie;
- położenie nacisku na znaczenie autentycznego doświadczenia uczniowskiego (stąd dowartościowanie metod, takich jak „SU") ;
- włączanie nauczania kompetencji z zakresu przedsiębiorczości społecznej w inne przedmioty szkolne, jak np. WOS czy lekcje wychowawcze.

Opracowanie spójnej propozycji programu edukacji formalnej i nieformalnej oraz treści nauczania ekonomii społecznej dla szkół podstawowych

Propozycja programowa powinna mieć charakter możliwie najbardziej uniwersalny, aby umożliwić korzystanie z niej możliwie jak najszerszej grupie interesariuszy (Regionalne Ośrodki Polityki Społecznej, Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej, nauczyciele i inne osoby pracujące z młodzieżą). Niezwykle ważnym wydaje się takie skonstruowanie materiału, aby również osoby, które nie są specjalistami z zakresu ekonomii społecznej mogły wykorzystać go podczas pracy z młodzieżą.

Materiały powinny uwzględniać charakter grupy docelowej - obok jakości merytorycznej zadbać należy o odpowiedni poziom trudności przedstawionych materiałów, ich atrakcyjność i oprawę graficzną.

Zacieśnienie współpracy sektora ekonomii społecznej a system oświaty

Regularna współpraca między sektorami edukacji i ekonomii społecznej jest niezwykle ważna z przynajmniej dwóch powodów: konieczności opracowania takiego programu nauczania ekonomii społecznej, który będzie adekwatny do potrzeb nauczycieli i skutecznego szerokiego upowszechnienia tego programu. Przeprowadzone badanie pokazało, że większość materiałów opracowanych na potrzeby edukacji z ekonomii społecznej jest wykorzystywana na niewielką skalę. Warto byłoby to zmienić.

Zacieśnienie współpracy między Ministerstwem Rodziny Pracy i Polityki Społecznej (Departamentem Ekonomii Społecznej i Solidarnej), a Ministerstwem Edukacji Narodowej

Należy wyraźnie podkreślić, że bez współpracy na poziomie krajowym nie się wypracować uniwersalnych, akceptowanych dla wszystkich rozwiązań, które umożliwią przybliżenie uczniom i uczennicom szkół podstawowych elementarne zagadnienia związane z ekonomią społeczną. Bez ścisłej współpracy nie da się ich również upowszechnić. Szczególna rola przypada w tym obszarze grupom: edukacyjnej i prawnej działającym przy Krajowym Komitecie Ekonomii Społecznej.

BIBLIOGRAFIA

Ustawy i rozporządzenia:

Ustawa Prawo oświatowe z dn. 14 grudnia roku. Pobrane z: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000059

Ustawa Prawo Spółdzielcze dn. 16 września 1982 roku. Pobrane z: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19820300210

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. z 2017 r. poz. 356. Pobrane z: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000356

Dokumenty strategiczne;

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, (2014). *Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej.* Warszawa: Biblioteka Pożytku Publicznego.

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej*, Ekonomia Solidarności Społecznej: Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej na lata 2014-2023.*

Dolnośląski Ośrodek Polityki Społecznej, (2016). *Regionalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie dolnośląskim (2016-2020).* Wrocław: Wrocławski Zakład Aktywności Zawodowej. Pobrane z http://www.dops.wroc.pl/ekospol17_18.php

Europejski Program na Rzecz Umiejętności, Bruksela, 2016. Pobrane z: http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=pl&catId=1223

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Toruniu, (2014). *Kujawsko-Pomorski Program na Rzecz Ekonomii Społecznej do roku 2020.* Pobrane z http://www.es.rops.torun.pl/strona-23-programy.html

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie, (2016). *Regionalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Lubelskim do roku 2020.* Pobrane z http://rops.lubelskie.pl/strategia-programy-analizy/programy/

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Zielonej Górze, (2015). *Lubuski Program Rozwoju Ekonomii Społecznej na lata 2015 – 2020 –wspólna wizja pozytywnych zmian.* Pobrane z http://www.es.lubuskie.pl/pl/Dzialy/Lubuska-wspolpraca/Lubuski-Program-Rozwoju-Ekonomii-Spolecznej/Co-to-jest

Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi Jednostka Organizacyjna Samorządu Województwa Łódzkiego, (2016). *Regionalny Programy Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Łódzkim do*

roku 2020. Łódź: Spółdzielnia Socjalna „KSERO ZAWISZA". Pobrane z http://www.es.rcpslodz.pl/images/Pliki/2017_03_23_RPR_WL_do_roku_2020.pdf

Regionalny Plan Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Małopolskim na lata 2014-2020, (2013). Kraków: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, Akademia Rozwoju Ekonomii Społecznej. Pobrane z http://www.es.malopolska.pl/fileadmin/ES_Publikacje/inne_i_Monitoring/2013/rops_wieloletni_plan_v07_WWW.pdf

Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, (2013) *Plan Rozwoju Ekonomii Społecznej na Mazowszu na lata 2013-2020.* Warszawa: Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej. Pobrane z http://www.es.mcps-efs.pl/sites/default/files/Plan_Rozwoju_Ekonomii_Spolecznej_na_Mazowszu_2013-2020_www_0.pdf

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Opolu, (2016). *Opolski Program Rozwoju Ekonomii Społecznej na lata 2016-2022*. Opole: Oficyna Wydawnicza Zakładu Aktywności Zawodowej. Pobrane z http://rops-opole.pl/strategie_i_programy/Opolski%20Program%20Rozwoju%20Ekonomii%20Spo%C5%82ecznej%20na%20lata%202016-2022_.pdf

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie*,* (2016). *Podkarpacki Program Rozwoju Ekonomii Społecznej 2016-2020. Rzeszów:* Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Rzeszowie. Pobrane z: http://es.rops.rzeszow.pl/wp-content/uploads/2016/07/Podkarpacki-Program-Rozwoju-Ekonomii-Spo%C5%82ecznej-2016-2020.pdf

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku, (2012). *Wieloletni Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Podlaskim na lata 2013-2020*. Pobrane z http://www.rops-bialystok.pl/andrzej3/wp-content/uploads/2013/02/Wielotetni-plan-rozwoju-ekonomii-spo%C5%82ecznej.pdf

Wojewódzki Program Rozwoju Ekonomii Społecznej na lata 2014-2020, Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr 710/362 /14 Zarządu Województwa Pomorskiego *z dnia 26 czerwca 2014 r, (2014). Gdańsk:* Zarząd Województwa Pomorskiego. Pobrane z https://rops.pomorskie.eu/documents/293764/361247/Wojew%C3%B3dzki+Program+Rozwoju+Ekonomii+Spo%C5%82ecznej+na+lata+2014+-+2020/1789d26c-5673-443e-8387-59f71fe054a8

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, (2015). *Regionalny program rozwoju ekonomii społecznej w województwie śląskim do roku 2020,* Załącznik nr 1 do Uchwały nr

2428/82/V/2015 Zarządu Województwa Śląskiego z dnia 22.12.2015 roku. Pobrane z https://es.rops-katowice.pl/wp-content/uploads/2015/12/2015.12.RPRES_do_uchwa%C5%82y.pdf

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Świętokrzyski Urząd Wojewódzki w Kielcach, (2016). *Regionalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie świętokrzyskim do 2020 r.* Pobrane z: https://www.swietokrzyskie.pro/file/2016/04/att639620_regionalny_program_rozwoju_ekonomii_spolecznej_w_woj__swietokrzyskim_do_2020_r_.pdf

Wojewódzki Program Rozwoju Ekonomii Społecznej Warmia i Mazury 2015-2020. Olsztyn. Pobrane z http://www.es.warmia.mazury.pl/images/WPRES_2015.07.21_FINA.pdf

Zachodniopomorski Komitet Rozwoju Ekonomii Społecznej, (2017). *Zachodniopomorski Program Rozwoju Ekonomii Społecznej na lata 2018 – 2022*
Pobrane z http://es.wzp.pl/zachodniopomorski-program-rozwoju-ekonomii-spolecznej

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, *Konspekty nagrodzone w konkursie na „najlepszy konspekt lekcji o ekonomii społecznej w województwie śląskim." (dostęp: 1414.01.2014).* Pobrane z https://es.rops-katowice.pl/konspekty-nagrodzone-w-konkursie-na-najlepszy-konspekt-lekcji-o-ekonomii-spolecznej-w-wojewodztwie-slaskim/

Standardy Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej, pobrane: http://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/Akredytacja,OWES,3600.html

Wytyczne Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 9 stycznia 2018 roku w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014-2020. Pobrane z: https://www.funduszeeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/dokumenty/projekt-wytycznych-w-zakresie-realizacji-przedsiewziec-w-obszarze-wlaczenia-spolecznego-i-zwalczania-ubostwa-z-wykorzystaniem-srodkow-efs-i-efrr-na-lata-2014-2020/

Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, 2006 r.). Pobrane z: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/TXT/?uri=celex:32006H0962

Inne:

Biuro Rzeczynika Praw Obywatelskich, *Raport z dostępności lekcji religii wyznań mniejszościowych i lekcji etyki w ramach systemu edukacji szkolnej,* Warszawa 2015. Pobrane z: https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/BIULETYN%20RZECZNIKA%20PRAW%20OBYWATELSKICH%202015%20nr%206.pdf

Sławiński Stanisław, (2017). *Mała Encyklopedia Zintegrowanego Systemu Kwalifikacji. Warszawa:* Instytut Badań Edukacyjnych. Pobrane z http://www.kwalifikacje.gov.pl/images/Publikacje/mala-encyklopedia-ZSK.pdf

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Olsztynie. *WYNIKI KONKURSU EKONOMII SPOŁECZNEJ W 2018 R.* Pobrane z http://www.es.warmia.mazury.pl/samorzad-przyjazny-es/wyniki-konkursu-ekonomii-spolecznej-w-roku-2018

Strony internetowe:

www.woes.pl

www.wces.pl

www.wielkopolskaes.pl

www.es.rops-katowice.pl

www.es.warmia.mazury.pl

www.rops-opole.pl

www.dops.wroc.pl

www.men.gov.pl

www.ekonomiaspoleczna.gov.pl

www.spoldzielnie.org

www.panato.org

www.polityka-spoleczna.lubuskie.pl

www.owes.zgora.pl

www.ekonomiaspoleczna.pl

www.morena.org.pl

ZAŁĄCZNIKI

1. Zał. 1. Wytyczne do rozmowy w ramach badań dotyczących formalnej i nieformalnej edukacji w obszarze ekonomii społecznej na poziomie szkół podstawowych/ gimnazjalnych
2. Zał. 2. Wytyczne do rozmowy w ramach badań dotyczących formalnej i nieformalnej edukacji w obszarze ekonomii społecznej na poziomie szkół podstawowych/ gimnazjalnych.
3. Zał. 3. Koncepcja programu edukacji z obszaru ekonomii społecznej – wersja wstępna

ZAŁ. NR 1. WYTYCZNE DO ROZMOWY W RAMACH BADAŃ DOTYCZĄCYCH FORMALNEJ I NIEFORMALNEJ EDUKACJI W OBSZARZE EKONOMII SPOŁECZNEJ NA POZIOMIE SZKÓŁ PODSTAWOWYCH/ GIMNAZJALNYCH.

Cel badania: określenie skali prowadzenia działań edukacyjnych w zakresie ES przez organizacje, instytucje związane z sektorem ES. Wskazany obszar – edukacja ekonomii społecznej w szkołach podstawowych i gimnazjalnych.

Rozmowy należy przeprowadzić w dniach od 1 do 11 czerwca. Ewentualnie drugi kontakt telefoniczny – jeśli pojawi się taka potrzeba – wykonać do dnia 15 czerwca. Kontakt telefoniczny należy nawiązywać od poniedziałku do piątku w godzinach od 8:00 do 14:00. Rozmowa telefoniczna – oficjalne numery telefonów podane na stronie poszczególnych ROPS. Preferowany czas prowadzonej rozmowy – 10-25 minut.

Cel szczegółowy/ cel rozmowy – pozyskanie informacji w danym zakresie od Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej w Polsce* z wyłączeniem ROPS w Poznaniu (15 ROPS).

* W całym kraju funkcjonuje 16 Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej (jednostki Samorządu Województwa), odpowiednio jeden na terenie każdego województwa.

Scenariusz rozmowy:

Dzień dobry… (przedstawienie się – imię i nazwisko) telefonuję/kontaktuję się w imieniu Stowarzyszenia Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych. Na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej z Poznania realizujemy badania dotyczące formalnej i nieformalnej edukacji w obszarze ekonomii społecznej na poziomie szkół podstawowych/ gimnazjalnych.

Uwaga – jest duże prawdopodobieństwo dodzwonienia się na numer ogólny, do sekretariatu. Należy uzyskać informacje z jaką osobą/działem można porozmawiać we wskazanym powyżej zakresie. Należy poprosić o przekierowanie rozmowy do wskazanej osoby.

Warto użyć słów kluczowych – edukacja ekonomii społecznej, edukacja, ekonomia społeczna, szkoły

Preferowane osoby do kontaktu: specjalista ds. ekonomii społecznej, dział zajmujący się Ekonomią Społeczną, koordynator działań na rzecz Ekonomii Społecznej, osoba odpowiedzialna za realizację Projektu w zakresie rozwoju ekonomii społecznej, kierownik zespołu ds. ekonomii społecznej, specjalista ds. widoczności PES i ds. współpracy, specjalista ds. edukacji i ds. współpracy.

Po przekierowaniu rozmowy, proszę powtórzyć formułę:

Dzień dobry… (przedstawienie się – imię i nazwisko) telefonuję/kontaktuję się w imieniu Stowarzyszenia Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych. Na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej z Poznania realizujemy badania dotyczące formalnej i nieformalnej edukacji w obszarze ekonomii społecznej na poziomie szkół podstawowych/ gimnazjalnych.

Zakres tematyczny rozmowy:

1. Programy edukacyjne – czy dany ROPS posiada opracowane/ usystematyzowane programy nauczania/scenariusze warsztatów/planów działania.
   Jeśli nie w chwili obecnej – to czy występuje zamiar podjęcia takich działań. Należy wskazać, że pytamy o materiały dedykowane uczniom szkół podstawowych, gimnazjalnych.

2. Edukacja ES – czy dany ROPS prowadzi działania w zakresie edukacji, edukacji ES – ogólnie – wskazać, że szukamy informacji również o działaniach nieformalnych.
3. Należy dowiedzieć się jak wygląda cykliczność działań na rzecz edukacji, jak realizowane są takie działania. Ewentualnie jakie są powody nie realizacji działań na rzecz edukacji ES. Na jakim etapie zaawansowania są zadania w zakresie edukacji ES.
4. Należy dowiedzieć się gdzie znajdują się opracowane materiały, informacje dotyczące realizacji edukacji – ewentualnie potwierdzić lokalizację plików – miejsce na stronie www, zakładka na stronie www
5. Jeśli materiały istnieją, jednak nie są dostępne online należy poprosić o przesłanie takich materiałów na adres mailowy: biuro@spoldzielnie.org
6. Należy dopytać czy ROPS posiada wiedzę na temat realizacji działań w zakresie edukacji ES przez inne organizacje, instytucje, np. OWES.

Rozmowa telefoniczna stanowi uzupełnienie analizy *desk research*, dlatego też osoba wykonująca połączenie powinna zapoznać się z danymi dostępnymi na stronie ROPS. Następnie podczas rozmowy potwierdzić zakres prowadzonych działań, otrzymać potwierdzenie dotyczące dostępności online materiałów informacyjnych, opracowań. Kolejnym krokiem jest zestawienie informacji w celu skonstruowania analizy *desk research* w jak najpełniejszym wymiarze i jak najszerszym zakresie.

ZAŁ. NR 2. WYTYCZNE DO ROZMOWY W RAMACH BADAŃ DOTYCZĄCYCH FORMALNEJ I NIEFORMALNEJ EDUKACJI W OBSZARZE EKONOMII SPOŁECZNEJ NA POZIOMIE SZKÓŁ PODSTAWOWYCH/ GIMNAZJALNYCH.

Cel badania: określenie skali prowadzenia działań edukacyjnych w zakresie ES przez organizacje, instytucje związane z sektorem ES. Wskazany obszar – edukacja ekonomii społecznej w szkołach podstawowych
i gimnazjalnych.

Rozmowy należy przeprowadzić w dniach od 1 do 11 czerwca. Ewentualnie drugi kontakt telefoniczny – jeśli pojawi się taka potrzeba – wykonać do dnia 15 czerwca. Kontakt telefoniczny należy nawiązywać od poniedziałku do piątku w godzinach od 8:00 do 14:00. Rozmowa telefoniczna – oficjalne numery telefonów podane na stronach internetowych poszczególnych OWES lub podmiotów, które je prowadzą (stowarzyszenia, fundacje). Preferowany czas prowadzonej rozmowy: 10-25 minut.

Cel szczegółowy/ cel rozmowy : pozyskanie informacji w danym zakresie od Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej*

* W całym kraju funkcjonuje 58 akredytowanych OWES – zgodnie z zestawieniem http://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/Wykaz,akredytowanych,Osrodkow,Ekonomii,Spolecznej,3920.html

<u>Scenariusz rozmowy:</u>

Dzień dobry… (przedstawienie się – imię i nazwisko) telefonuję/kontaktuję się w imieniu Stowarzyszenia Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych. Na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej z Poznania realizujemy badania dotyczące formalnej i nieformalnej edukacji w obszarze ekonomii społecznej na poziomie szkół podstawowych/ gimnazjalnych.

Uwaga – jest duże prawdopodobieństwo dodzwonienia się na numer ogólny, do sekretariatu. Należy uzyskać informacje z jaką osobą/działem można porozmawiać we wskazanym powyżej zakresie. Należy poprosić o przekierowanie rozmowy do wskazanej osoby.

Warto użyć słów kluczowych – edukacja ekonomii społecznej, edukacja, ekonomia społeczna, szkoły, ROPS

Preferowane osoby do kontaktu: specjalista ds. animacji, specjalista ds. widoczności PES, specjalista ds. promocji. Po przekierowaniu rozmowy, proszę powtórzyć formułę:

Dzień dobry… (przedstawienie się – imię i nazwisko) telefonuję/kontaktuję się w imieniu Stowarzyszenia Na Rzecz Spółdzielni Socjalnych. Na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej z Poznania realizujemy badania dotyczące formalnej i nieformalnej edukacji w obszarze ekonomii społecznej na poziomie szkół podstawowych/ gimnazjalnych.

Zakres tematyczny rozmowy:

1. Programy edukacyjne – czy dany OWES posiada opracowane/ usystematyzowane programy nauczania/scenariusze warsztatów/planów działania. Jeśli nie w chwili obecnej – to czy występuje zamiar podjęcia takich działań. Należy wskazać, że pytamy o materiały dedykowane uczniom szkół podstawowych, gimnazjalnych
2. Edukacja ES – czy dany OWES prowadzi działania w zakresie edukacji, edukacji ES – ogólnie – wskazać, że szukamy informacji również o działaniach nieformalnych.
3. Należy dowiedzieć się jak wygląda cykliczność działań na rzecz edukacji, jak realizowane są takie działania. Ewentualnie jakie są powody nie realizacji działań na rzecz edukacji ES. Na jakim etapie zaawansowania są zadania w zakresie edukacji ES.
4. Należy dowiedzieć się gdzie znajdują się opracowane materiały, informacje dotyczące realizacji edukacji – ewentualnie potwierdzić lokalizację plików – miejsce na stronie www, zakładka na stronie www

5. Jeśli materiały istnieją, jednak nie są dostępne online należy poprosić o przesłanie takich materiałów na adres mailowy: biuro@spoldzielnie.org

Rozmowa telefoniczna stanowi uzupełnienie *desk research*, dlatego też osoba wykonująca połączenie powinna zapoznać się z danymi dostępnymi na stronie poszczególnych OWES. Następnie podczas rozmowy potwierdzić zakres prowadzonych działań, otrzymać potwierdzenie dotyczące dostępności online materiałów informacyjnych, opracowań. Kolejnym krokiem jest zestawienie informacji w celu skonstruowania analizy *desk research* w jak najpełniejszym wymiarze i jak najszerszym zakresie.

Propozycja programu edukacji z zakresu ekonomii społecznej skierowanego do uczniów klas VII i VIII szkół podstawowych

Wprowadzenie:

Ekonomia społeczna jest niezwykle istotnym obszarem zarówno gospodarki, jak i polityki społecznej. Nie tylko zajmuje się wspieraniem osób oddalonych od rynku pracy i zagrożonych wykluczeniem społecznym, ale także, przez wzgląd na fundamentalne wartości, na których jest zbudowana, wzmacnia demokratyzację i umiejętność współpracy, zmniejsza nierówności. Prezentuje odmienny od opartego na rywalizacji system wartości i funkcjonowania w społeczeństwie, pozwala zrozumieć nie tylko „co?" i „*jak*?", ale też „*dlaczego*". Jednocześnie nie traci swojego praktycznego wymiaru edukując w zakresie przedsiębiorczości i zarządzania zasobami. (*Kondycja spółdzielni uczniowskich oraz ich rola w promowaniu postaw przedsiębiorczych oraz obywatelskich, ZLSP, Kraków, 2015*, *Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej, Warszawa, 2014*).

Pomimo tych wszystkich zalet, ekonomia społeczna pozostaje praktycznie niezauważalna w edukacji i tylko sporadycznie pojawia się w programach nauczania, chociaż jej elementy (niewielkie) można odnaleźć na lekcjach przedsiębiorczości, wiedzy o społeczeństwie, a nawet historii. Zasadna jest więc konieczność analizy możliwości szerszego wprowadzenia elementów ekonomii społecznej do programu edukacji zarówno formalnej, jak i nieformalnej.

Kompetencje, która rozwija ekonomia społeczna to m.in.: kompetencje miękkie: umiejętność pracy w zespole, samopoznanie, inteligencja emocjonalna, umiejętność skutecznego komunikowania się, kreatywność; kompetencje z zakresu przedsiębiorczości: rynek pracy, różne role na rynku pracy, różne możliwości zatrudnienia oraz kompetencje społeczne: odpowiedzialność, zdolność empatii, motywacja prospołeczna.

Wiele z wymienionych wyżej kompetencji (m.in. przedsiębiorczość czy umiejętność pracy w zespole) wskazanych zostało w opublikowanym przez Komisję Europejską Nowym Europejskim Programie Na Rzecz Umiejętności (2016) wyznaczającym nowe kierunki w edukacji - jej celem ma być lepsze dopasowanie absolwentów szkół do rynku pracy, ale też wykształcenie nie tylko kompetentnych pracowników, ale też świadomych obywateli.

Program

Proponowany ramowy program edukacyjny został pogrupowany w siedem bloków obejmujących różne zagadnienia związane z sektorem ekonomii społecznej. Poszczególne bloki tematyczne zostaną uszczegółowione podczas realizacji projektu i w ostatecznej formie przybiorą kształt programów zajęć lekcyjnych gotowych do wykorzystania przez nauczycieli (edukacja formalna) oraz inne osoby pracujące z młodzieżą (edukacja nieformalna – np. przedstawiciele organizacji pozarządowych).

Każdy z programów będzie składał się z wprowadzenia, części podstawowej – realizacji ćwiczeń oraz podsumowania zajęć. Dodatkowo do każdego z programów zajęć zostaną przygotowane propozycje atrakcyjnych narzędzi do wykorzystania podczas prezentacji materiału (m.in. infografiki, quizy, proste gry, filmy, animacje). Podczas opracowywania końcowej wersji programu zostaną uwzględnione rezultaty przeprowadzonych wcześniej badań fokusowych, warsztatów i wywiadów, a także analizy i dokumenty opracowane przez zarówno Krajowy jak i Regionalne Komitety Rozwoju Ekonomii Społecznej oraz zapisy dokumentów strategicznych: Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej oraz Regionalnych Programów Rozwoju Ekonomii Społecznej właściwych dla danego województwa.

Każdorazowo podczas przygotowania materiałów zostaną uwzględnione aspekty ekonomiczne (materiały, który każdy nauczyciel bez większych problemów będzie mógł zdobyć) oraz charakter grupy docelowej (materiały zostaną podane w sposób przystępny i możliwie najbardziej atrakcyjny). Docelowo złożone zagadnienia mają zostać podane w możliwie najbardziej przystępny sposób. Poszczególne elementy programu będą możliwe do zastosowania zarówno podczas edukacji formalnej (w szkołach), jak i podczas edukacji nieformalnej (warsztaty, spotkania z przedstawicielami organizacji pozarządowych i innych osób pracujących z młodzieżą, elementy e-learningu).

Proponowany program przedsiębiorczości społecznej

Współpraca zamiast rywalizacji

1. **Nie zawsze można wygrać.** Blok obejmować będzie następujące zagadnienia: problemy społeczeństwa, w tym między innymi ubóstwo i bezdomność, alkoholizm, bezrobocie, agresja, samotność. Sytuacja osób z niepełnosprawnościami. Najważniejsze instytucje społecznej – publicznej, instytucje pozarządowe. Jak pomóc tym, którzy przegrywają? Co zrobić, kiedy samemu ma się problemy? Czy ludzie biedni są sami sobie winni? Skąd się biorą problemy społeczne?

   Po zajęciach: uczeń zdaje sobie sprawę, że rożne osoby mogą znajdować się w różnej sytuacji życiowej, wie, jak można im pomóc. Zna najważniejsze instytucje pomocy społecznej.

2. **Pomagam. O działalności III sektora**. Budowanie kapitału społecznego dla przedsiębiorczości społecznej. Blok obejmować będzie następujące zagadnienia: organizacje pozarządowe, trzeci sektor, zakres ich działalności, wolontariat, społeczeństwo obywatelskie (w przyszłości będę…obywatelem/obywatelką).

   Po zajęciach: uczeń wie czym są organizacje pozarządowe, potrafi wymienić przynajmniej kilka organizacji pozarządowych i opowiedzieć czym się zajmują; zna organizacje pozarządowe w swojej okolicy, wie czym jest wolontariat i jak zostać wolontariuszem/wolontariuszką.

3. **Spółdzielnia – dlaczego warto się zrzeszać?** Blok obejmować będzie następujące zagadnienia: definicja spółdzielni, wartości spółdzielcze, krótka historia ruchu spółdzielczego w Polsce i na świecie (od spółdzielni pionierów z Rochdale, poprzez polskich patronów spółdzielczości: ks. Augustyna Szamarzewskiego, Piotra Wawrzyniaka i kooperatystki, do spółdzielni socjalnych i największej spółdzielni świata).

   Po zajęciach: uczeń potrafi swoimi słowami opowiedzieć czym jest spółdzielnia. Zna osoby Staszica, Wawrzyniaka i Szamarzewskiego, wie, jaki był ich wkład w rozwój spółdzielczości, rozumie znaczenie wartości spółdzielczych.

4. **Spółdzielczość jest dla uczniów**. Blok obejmować będzie następujące zagadnienia: spółdzielczość uczniowska – definicja i zasady działania, najciekawsze spółdzielnie uczniowskie (przegląd dobrych praktyk), własny pomysł na spółdzielnię uczniowską.

   Po zajęciach: uczeń wie, czym jest spółdzielczość uczniowska, zdobywa praktyczne informacje z zakresu przedsiębiorczości: praktyczna znajomość zasad z zakresu ekonomii i ekonomii społecznej, a także prawa. Kształcenie postaw obywatelskich: odpowiedzialności, pracy zespołowej, wytrwałości, krytycznego myślenia i samodzielności.

5. **Przedsiębiorczość społeczna w Polsce i na świecie.** Dobre praktyki, prezentacje. Do współpracy zostaną zaproszone osoby z trzeciego sektora. Spotkania z praktykami lub wizyty studyjne – jeśli będzie to możliwe.

   Po zajęciach: uczeń będzie wiedział, jakie przedsiębiorstwa społeczne działają w jego okolicy? Jaki jest zakres ich działalności? Czym różnią się od tradycyjnych firm? Co robią dla swoich pracowników i społeczności lokalnej?

6. **Mieszkam tutaj.** Blok obejmować będzie następujące zagadnienia: definicja społeczności lokalnej, idea małych ojczyzn, prezentacja własnego regionu, dyskusja na temat jego plusów i wyzwań, przed którymi stoi.

   Po zajęciach: uczeń będzie potrafił opowiedzieć o swoich regionie, będzie znał słabe i mocne strony swojej społeczności lokalnej i kierunki jej rozwoju. Co można zmienić? W jaki sposób mogę zmienić otoczenie wokół siebie? Uczeń pozna dobre przykłady współpracy na poziomie lokalnym.

Proponowane narzędzia edukacyjne/materiały pomocnicze: prezentacja, dyskusja, praca w grupach, gry dydaktyczne, rozmowa nauczająca, wywiad, warsztaty, projekt, filmy edukacyjne, gry terenowe.